

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

**Vychovatel Vězeňské služby ČR – jeho role ve výchovném
procesu s odsouzenými**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**Vedoucí diplomové práce:
Mgr. Milan Čmuchař**

**Vypracoval:
Bc. Tomáš Král**

Brno 2010

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „Vychovatel vězeňské služby ČR – jeho role ve výchovném procesu s odsouzenými“ zpracoval samostatně a použil jen literaturu uvedenou v seznamu literatury, který je v práci uveden.

Tištěná verze je shodná s elektronickou.

Příbram 15. 3. 2010

.....

Bc. Tomáš Král

Poděkování

Děkuji panu Mgr. Milanu Čmuchařovi za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé diplomové práce.

Bc. Tomáš Král

OBSAH

Úvod	5
1. Výkon trestu odnětí svobody a vznik kriminality	6
1.1. Základní pojetí „profese“	7
1.2. Legislativní podmínky	9
1.3. Pohled na vězeňství ostatních evropských států	13
1.4. Prostorové, materiální a personální zabezpečení	15
1.5. Obsahové podmínky – programy zacházení	17
1.6. Profese podílející se na zacházení s odsouzenými	20
1.7. Základní zdroje zločinnosti	22
1.8. Osobnost pachatele trestného činu a jejich typologie	27
2. Postavení vychovatele ve VTOS	33
2.1 NGR 19/2009	34
2.2. Reálné požadavky na vychovatele	35
2.3. Prostorové, materiální a ostatní podmínky pro práci vychovatele	43
2.4. Organizační podmínky	44
2.5. Časové podmínky vychovatele	45
3. Průzkum pojetí a časové zátěže vychovatelů	48
3.1. Volba metody	48
3.2. Rozbor získaných výsledků	50
3.3 Shrnutí	53
4. Diskuse	54
Závěr	56
Resumé	58
Anotace	59
Seznam použité literatury	60
Seznam symbolů a zkratk	62
Seznam příloh	63

Úvod

V každé společnosti se vždy vyskytovali a vyskytují jedinci, kteří z různých důvodů nedodržují a nerespektují uznané normy. Společnost se prostřednictvím svých institucí (školská i mimoškolská zařízení pro mládež) snaží eliminovat či alespoň minimalizovat problematické socializační postupy rodičů a zejména nedostatek kontroly v nefunkčních rodinách. Ne vždy jsou tyto snahy dostatečně efektivní, a pokud dosavadní nerespektování norem slušného chování a porušování povinností přerostou v trestný čin (ohrožující společností chráněné zájmy), následuje trest, který může vyústit až po trest odnětí svobody. Tento nejtěžší trest je realizován ve věznicích a detenčních ústavech.

Ne zcela běžné téma své diplomové práce jsem si zvolil především proto, že mám dlouholetou praxi ve vězeňství. Byl jsem a jsem svědkem změn, které výrazně a podstatně ovlivnily pojetí role vychovatele i podmínek, v nichž vychovatelé ve věznicích pracují. V první kapitole diplomové práce se zaměřuji na legislativní a další formálně omezující a vymezující podmínky práce vychovatele, v dalších kapitolách pak popisuji faktické a reálné podmínky. Tedy obsahu a rozsahu každodenních pracovních povinností vychovatele, se zdůrazněním rozporu mezi formálně stanovenými povinnostmi a reálnými možnostmi výchovného vlivu vychovatele na jemu svěřené odsouzené.

Cílem mé práce je porovnat roli vychovatele ve výchovném procesu s odsouzenými v minulém období a v současnosti s tím, že aktuální situaci budu hodnotit nejen na základě vlastních zkušeností, ale na základě získaných výsledků z dotazníků od dalších kolegů, vychovatelů z běžné praxe.

Diplomovou práci jsem začal psát v roce 2009 a je tedy pojednána v souladu s legislativou platnou do konce roku 2009. Nicméně budu reagovat i na některé souvislosti s ohledem na změnu trestního zákoníku.

1. Výkon trestu odnětí svobody a vznik kriminality

Pokud soud z důvodu závažnosti spáchaného trestného činu nemůže využít možnosti uložení některého z alternativních trestů, je pachatel tohoto činu odsouzen k trestu odnětí svobody. Tento trest přináší negativní vlivy, projevující se i v možných nepříznivých změnách osobnosti pachatele. Dochází k narušení sociálních a rodinných vazeb, pocitům nespravedlnosti, křivdy, zatrpklosti vůči lidem, ztrátě perspektivy.

Zamezit negativním vlivům trestu odnětí svobody, tedy docílit toho, aby odsouzený po propuštění z jeho výkonu na tom nebyl hůře než před jeho nástupem, je (mimo střežení a režimových opatření) stěžejním úkolem zaměstnanců Vězeňské služby ČR. Každý odsouzený se po vykonání trestu vrací do většinové, netrestané společnosti a musí se do ní opětovně integrovat.

Nelze přitom řešit pouze jednotlivé, jevové stránky problému odsouzených, je nutné provázané a komplexní působení všech profesí, jichž Vězeňská služba ČR v zacházení s odsouzenými využívá. Nezaměnitelné a nezastupitelné místo přitom patří pozici vychovatele a jeho roli ve výchovném procesu.

„Komplexnost trestu v obecné poloze znamená důležitý vhled do osobnostního profilu odsouzeného, ale rovněž důsledné a cílevědomé sledování změn, které zaměřeným výchovným působením vyvoláme.“¹

¹ Černíková, V., Sedláček, V. *Základy penologie pro policisty*, Praha: Policejní akademie ČR, 2002

1.1. Základní pojetí „profese“

Pojem „profese“, je možné chápat jako specifický, užší než je pojem „povolání“. To je jednou ze základních sociálních charakteristik člověka, obvyklou formou zajištění jeho existence, ekonomického standardu, ale také zásadní prostředek socializace, seberealizace, získání pocitu společenské užitečnosti. Tak je tomu z pohledu jednotlivce.

Pro společnost je povolání formou ekonomické aktivity, kategorií sociální stratifikace, dává možnost formalizovat kompetence k výkonu určité práce. Subjektivně je tedy možné povolání chápat jako specifickou aktivitu zajišťující obživu, objektivně vymezuje povolání místo jednotlivce v komplexu činností, ze kterých se skládá ekonomika společnosti.²

Pojem profese se objevuje ve spojení se specifickou skupinou povolání založených na dlouhé teoretické přípravě, která je základem profesionální aktivity. Profesionální povolání vyžadují všeobecně vyšší kvalifikaci, na znalostech je založena také profesionální autorita. K profesi se váže také etický kodex. Sociální role spojené s výkonem profese vytvářejí specifický komplex profesionální kultury (specifické hodnoty, normy, symboly tvořící profesní subkulturu). To vše nepochybně k pedagogické profesi náleží.

V charakteristice profesí lze uvažovat o čtyřech aspektech. Ekonomický aspekt sleduje dynamiku profesní skladby obyvatelstva, nabídku a poptávku v jednotlivých povoláních, příjmovou diferenciaci. Právní aspekt zaměřuje pozornost na takové problémy, jako je aplikace zákonů, předpisů při realizaci jednotlivých povolání. Psychologický aspekt směřuje k individuálním charakteristikám, osobnostním předpokladům pro úspěšný výkon dané profese a k otázkám přípravy na povolání. Sociologický aspekt zahrnuje okruhy problémů spojené se společenskoekonomickou, kulturní a politickou podmíněností vzniku, působení případně zániku profese, dále spojené se společenskými procesy a vztahy působícími při přípravě a realizaci profese a konečně spojené se společenskými důsledky povolání. Pohled sociální pedagogiky je orientován právě tímto směrem.

Chceme-li se věnovat charakteristice profese sociálního pedagoga, je třeba se vypořádat se základním pojetím této profese a hlavně upozornit v prvé řadě na jedno

² Kraus, B., Poláčková, V.: *Člověk – prostředí – výchova*. Brno: Paido, 2001

základní úskalí. Celá tato charakteristika je víceméně modelem dané profese, protože jako taková v nomenklatuře profesí u nás v České republice chybí, i když bylo vyvinuto nemálo úsilí o její zařazení. Stále se tedy v praxi setkáváme s tradičním označením vychovatel přesto, že v některých případech toto označení není nejvýstižnější.

Model profese „sociální pedagog“ není jednoduchý a jednoznačný (ve srovnání například s povoláním učitele). Pole praxe sociálního pedagoga jsou zřetelně mnohem četnější a nevykazují často stejnou časovou konstantu jako škola. Také nemá žádné standardizované předlohy, jako jsou například učební plán, předmětové osnovy atd. Jeho práce je blízká profesi učitele, psychologa, psychoterapeuta, ale v žádném případě je nenahrazuje.

Hlavní funkce sociálního pedagoga lze v zásadě charakterizovat dvěma oblastmi: činnosti integrační a činnosti rozvojové. Jde-li o funkci integrační, pak se tyto činnosti týkají osob, jež potřebují odbornou pomoc a podporu. Jde o osoby, které se nacházejí v krizových situacích, v psychickém, sociálním či psychosociálním ohrožení a stávají se pro okolí překážkou. Mohli bychom je označit jako klienty.

Stojí-li v popředí funkce rozvoje, pak nejde o žádné specifické situace, ale o zajištění žádoucího rozvoje osobnosti ve směru správného životního stylu, hodnotného a užitečného naplnění volného času, což v sobě zahrnuje moment prevence a týká se prakticky celé populace.

Vyjdeme-li ze současné situace již tradičního povolání vychovatele (v nejrůznějších výchovných zařízeních) a vezmeme-li v úvahu výše uvedená východiska o působnosti sociálního pedagoga, pak nelze pochybovat o jeho potřebnosti a významu pro správně fungující společnost. K tomu je třeba připočítat i změny v rodinném klimatu směřující k zúžení prostoru pro výchovné působení a v důsledku toho nárůst počtu dětí a mládeže trávících volný čas a řešících své životní problémy „po svém“.

Obecně bychom mohli říci, že se jedná o profesionálního pracovníka, který řídí a organizuje na profesionální úrovni výchovný proces a působí na jiné ve směru jejich žádoucího optimálního osobnostního rozvoje a jednak ve směru integrace, což se specificky týká osob, jež se nacházejí v krizové situaci a potřebují odbornou pomoc.³

³ Kraus, B., Poláčková, V.: *Člověk – prostředí – výchova*. Brno: Paido, 2001

1.2. Legislativní podmínky

Potřeba pracovní pozice či funkce „vychovatel“ se objevuje v našich věznicích až po druhé světové válce. Její vytvoření vychází z trestní politiky státu, vyjádřené v zákonech. Zpočátku platil jako základ trestního práva v poválečném Československu novelizovaný Rakousko-Uherský říšský zákoník, a to až do přijetí Zákona č. 86/1950 Sb. který v § 17, odst. 1 stanovil, že účelem trestu je :

- a) zneškodnit nepřátele pracujícího lidu
- b) zabránit pachateli v dalším páchání trestných činů a **vychovávat ho k tomu, aby dodržoval pravidla** socialistického soužití
- c) působit výchovně na ostatní členy společnosti.

Tento zákon stanovil politicko – třídní diferenciaci odsouzených a přes deklaraci účelu výchovy i vzhledem k neexistenci zákona o výkonu trestu odnětí svobody faktickou výchovu neumožňoval. Bylo to tvrzení zastírající hlavní účel – využít levné pracovní síly vězňů pro pomoc při obnově národního hospodářství.

Trestní zákon č. 140/1961 Sb. i nadále definuje účel výkonu trestu odnětí svobody, kde je opět uvedena výchovná funkce. (Výchovný účel trestu v zákoně zůstal i po jeho četných novelizacích, včetně řady novelizací přijatých po roce 1990.) Odstranil politicko - třídní diferenciaci odsouzených, namísto ní odsouzené diferencuje na základě míry jejich kriminálního narušení do tří nápravně-výchovných skupin. Sbor nápravně výchovy působí v jednotlivých Útvarech (věznicích) členěných právě podle nápravně výchovných skupin. Zákon č. 59/1965 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, už jednoznačně určuje pozici vychovatele a její význam podtrhuje určením, že na jednoho vychovatele má připadat maximálně 20 – 25 odsouzených.

V duchu pedagogického optimismu, že i recidivistu lze převychovat, je základním nástrojem převýchovy „resocializační program“ – pojem nerespektuje, že člověk nelze „resetovat“ či přeprogramovat jako počítač: „Tyto procesy jsou celoživotní. Rozlišujeme přitom mezi primární socializací dítěte a sekundární dospělého, které se liší mimo jiné zvláště formami průběhu, do značné míry se však současně i překrývají s rostoucím věkem sílí tendence naučené zapomínat a to i jako předpoklad nového učení věku „přiměřeného chování“. Socializace tedy není ani jednosměrný ani jednorozměrný proces. Čím složitější, komplikovanější společnost, tím více se překrývají i jednotlivé socializační proudy. Konkuruje si tam, kde vedle obecně

závazných norem a hodnot se rozvíjejí normy a hodnoty různých společenských skupin, vrstev atd. Protichůdné jsou pak tehdy, když se sociální seskupení formují jako subkultury s pravidly chování, která jsou v rozporu s obecně uznávanými společenskými normami a hodnotami (často tu hovoříme o odchýlném, deviantním chování). V těchto případech s růstem rozporu a konfrontace těchto různých norem a hodnot roste také skupinový tlak na jedince na převzetí odchýlných norem.“⁴

Po roce 1990, kdy dochází k radikální změně jak trestní politiky státu, tak pojetí věznění a vězeňství. Dochází k legislativním změnám, vězeňství bylo vyňato z gesce ministerstva vnitra a podřízeno ministerstvu spravedlnosti. Byl zrušen trest smrti, ale současně zaveden doživotní trest, trestní zákon byl výrazně novelizován.

V roce 1991 připravila studijní a výzkumná skupina ředitelství SNV „Koncepti rozvoje vězeňství v ČR“, která byla podkladem pro souhrn koncepčních záměrů „Perspektivy vězeňské služby v České republice“, vydaného ředitelstvím SNV v roce 1992. V těchto záměrech byla uvedena potřeba vytvářet specifické programy pro určité kategorie odsouzených a potřeba jejich oddělení od ostatních odsouzených. Řada koncepčních záměrů mohla být plněna okamžitě (např. v souladu s koncepcí byl vydán zákon č. 555/1992 Sb. o Vězeňské a justiční strážní, takže dnem 1.1.1993 zanikl Sbor nápravné výchovy). Namísto jednotlivých nápravně – výchovných skupin jsou zavedeny čtyři typy věznic, do nichž opět odsouzené na základě zákonem stanovených kritérií umísťuje soud : „O zařazení do typu věznice rozhoduje výhradně soud, podle závažnosti trestné činnosti. Soud může své rozhodnutí během výkonu trestu přehodnotit. Odsouzený s úspěšnou resocializací přechází do mírnějšího typu, odsouzený s problematou nápravou putuje do přísnějšího typu věznice.“⁵

Nový zákon č. 169/1999 Sb. v platném znění, o výkonu trestu odnětí svobody, reaguje na předchozí novelizace trestního zákona, již se nezmiňuje o účelu a výchovné funkci trestu, základním pojmem je „zacházení“ s odsouzenými. Na zákon navazuje Vyhláška Ministra spravedlnosti č.345/1999 Sb. v platném znění, kterou se upravuje řád výkonu trestu odnětí svobody. Zákon i vyhláška jsou rozpracovány na základě výše zmíněné „Koncepte“, s ohledem na znění Evropských vězeňských pravidel – zejména teze, že věznění má napomoci v průběhu výkonu trestu odnětí svobody odsouzeným připravit se na samostatný a soběstačný život po jeho ukončení.

⁴ Havlík, R.: *Úvod do sociologie*. Praha, Karolinum 1999

⁵ Mařádek, V.: *Lexikon klíčových pojmů z penologie*, Opava: ing. Vavrla, 2000

Zatím poslední legislativní změnou je zásadní rekonstrukce trestního zákona v podobě Zákona č. 40/2009 Sb. v platném znění, trestního zákoníku, který již zcela upouští od definování účelu trestu a jeho výchovné funkce - na prvním místě legislativních úprav i v samotné praxi nacházíme na rozdíl od minulosti zajištění bezpečnosti společnosti i zaměstnanců Vězeňské služby ČR.

Proces postupného upouštění od snahy převychovávat odsouzené a nastolování zcela jiných kritérií při zacházení s nimi vede k tomu, že „vychovatel“ dostává oproti minulosti naprosto odlišnou náplň práce a název této pozice je spíše nostalgickým pozůstatkem minulosti než popisem toho, co by člověk v této pracovní pozici měl vykonávat.

Nicméně, některé „výchovné povinnosti“ vychovatele vůči odsouzeným zůstávají zachovány. Především ty, které se vztahují k zabezpečení bezproblémového průběhu výkonu trestu odnětí svobody v podmínkách hromadného ubytování odsouzených. Vychovatel má vůči odsouzeným ze zákona a dalších vnitřních právních předpisů tzv. „kázeňskou pravomoc“. V zákoně č. 169/1999 Sb. v platném znění (byl již pětkrát od přijetí novelizován) jsou stanovena nejen práva, ale také povinnosti odsouzeného a jsou zde odsouzeným některé činnosti v průběhu výkonu trestu zakázány (nejedná se o zákonem stanovená omezení výkonu některých občanských práv, jako je např. právo zvolit si bydliště, právo volby lékaře či právo svobodné volby výkonu povolání), po dobu výkonu trestu nemohou odsouzení stávkovat, sdružovat se ve spolcích ohrožující bezpečnost, zakládat odborové organizace a politické strany.

Dále je odsouzenému zakázáno požívat a držet omamné a psychotropní látky a přechovávat nedovolené předměty ohrožující zdraví a bezpečnost osob, hrát hry o peníze, tetovat sebe či jiné osoby, úmyslně si páchat újmu na zdraví, prodávat a směnovat své osobní věci. V případě, že odsouzený zaviněně poruší zákon nebo řád výkonu trestu, neplní si své stanovené povinnosti nebo narušuje pořádek a bezpečnost ve výkonu trestu, lze mu za jeho jednání uložit kázeňský trest.

Kázeňskými tresty jsou:

- Důtka.
- Snížení kapesného maximálně o jednu třetinu až na dobu 3 měsíců.
- Zákaz přijetí balíku.
- Pokuta až do výše 1000 Kč.

- Propadnutí věci.
- Umístění na uzavřené oddělení až na dobu 28 dnů.
- Umístění do samovazby až na 20 dnů.

Naproti tomu lze odsouzenému udělit kázeňskou odměnu, jestliže svým příkladným chováním a jednáním nebo příkladným činem projevuje odpovědný přístup k plnění stanovených povinností a tím spolupracuje při naplňování účelu výkonu trestu odnětí svobody.

Kázeňskými odměnami jsou:

- Pochvala.
- Mimořádné zvýšení doby návštěvy.
- Povolení mimořádného nákupu.
- Věcná nebo peněžitá odměna až do výše 1000 Kč.
- Rozšíření doby osobního volna.
- Povolení opustit věznici až na 24 hodin.
- Přerušování výkonu trestu.

Věznice i nadále vytvářejí podmínky pro zaměstnávání a vzdělávání odsouzených, možnosti pro získání a zvyšování pracovní kvalifikace a jejich všeobecnou informovanost.

Vzdělávání je umožněno odsouzeným, u nichž jsou předpoklady k získání základního, středního nebo jiných forem vzdělání. Střední odborné učiliště, učiliště a odborné učiliště Vězeňské služby ČR, bylo nově zřízeno v roce 1992 a zařazeno do sítě škol České republiky roce 1996. Síť škol Vězeňské služby ČR fungují organizovaně od roku 1983. SOU se nacházejí ve věznicích Opava, Pardubice, Plzeň, Příbram, Rýnovice, Valdice, Vinařice a Všehrady - Libkovic. V uvedených zařízeních probíhá kvalifikace v oboru elektrotechnická výroba, švadlena, strojírenská výroba, kuchař, důlní provoz, zedník, stolař. Probíhají zde i kurzy jako např. výuka cizích jazyků, kurz administrativy, počítačové kurzy atd.

To vše je naplněním poznatku, že: „V penitenciární praxi by měla platit zásada „*primum non nocere*“ v tom smyslu, že by vedlejší (negativní) účinky sankce neměly znehodnocovat a ani podstatněji snižovat účinky hlavní (pozitivní) čímž je především resocializace“⁶

⁶ Netík, K.; Netíková, D.; Hájek, S. *Psychologie v právu*, Praha: C.H.Beck, 1997.

1.3. Pohled na vězeňství ostatních evropských států

V této kapitole se ve stručnosti seznámíme se základními odlišnostmi struktury zaměstnanců zajišťující výkon trestu v ostatních evropských zemích.

Českému vězeňství, je nejvíce podobné vězeňství Slovenské republiky. Mezi společné rysy patří především podobná legislativa, která se od rozdělení obou států výrazněji nerozešla. Z tohoto základu vychází například podobné rozdělení odsouzených k výkonu trestu dle závažnosti spáchaného trestného činu, vymáhání nákladů spojených s výkonem trestu odnětí svobody na odsouzeném, podobné postupy při přijímání odsouzených do věznice, podobné právní úkony spojené s podmíněným propuštěním a přezarováním odsouzených k dalšímu výkonu trestu do věznice s mírnějším režimem.

První důležitý rozdíl nacházíme ve struktuře zaměstnanců podléjících se na práci s odsouzenými. Nenajdeme zde vychovatele tak jak je známe z českých věznic, tedy civilní zaměstnance s vysokoškolským pedagogickým vzděláním. Vychovatel je ve služebním poměru a jeho pracovní náplň je více podobná náplní zaměstnancům v jiných evropských státech. Lze tedy konstatovat, že všichni zaměstnanci jsou při výkonu své práce v uniformě.

Ve všech ostatních státech Evropské unie je struktura vězeňství a přístup k vězněným osobám velmi podobný. Odsouzeným není stanoven určený program zacházení. Základní povinnosti jsou odsouzenému určeny soudem. Mezi ně patří např. kurzy zvládnání stresových situací, kurzy sebeovládání a další programy s cílem ovlivnit osobnost odsouzeného k vedení řádného života.

Při nástupu k výkonu trestu jsou s odsouzenými prováděny pohovory, jsou seznámeni se základními pravidly a organizačním chodem zařízení do kterého byli k výkonu trestu odnětí svobody určeni. Odsouzení jsou umístováni na různá oddělení. V praxi to znamená, že pokud má odsouzený problémy psychologického charakteru, např. sebevražedné sklony, bude umístěn na psychiatrické jednotce. Pokud má problémy zdravotního charakteru, bude ubytován na lékařské jednotce. Dále jsou odsouzení ubytováni podle osobnostních předpokladů k nápravě. V praxi to znamená, že odsouzení, kteří jsou kriminální infekcí nakaženi natolik, že se u nich objektivně náprava neočekává, jsou ubytováni odděleně od odsouzených, u kterých se náprava

očekává. S odsouzenými, u kterých není náprava očekávána je pracováno minimálně, výkon trestu je omezen na zabránění v páčání další trestné činnosti a izolaci pachatele od společnosti. Pracováno je pouze s odsouzenými, u kterých je náprava reálná.

Ve většině evropských států je vězeňský personál ve služebním poměru, tzn. že s odsouzenými pracují zaměstnanci v uniformách. Výjimku tvoří většinou pedagogové, psychologové a zaměstnanci zajišťující duchovenskou péči. Zaměstnanci zajišťující duchovenskou péči nebývají v mnoha případech ani součástí vězeňského personálu a do věznic docházejí jako externí spolupracovníci. Veškeré povinné aktivity zajišťují dozorcí v uniformách. Dozorcí procházejí odbornými školeními v oblasti arteterapie, ergoterapie, sportovních činností a dalších dovedností, které jsou pro výkon jejich zaměstnání důležité.

Většinu administrativní práce vykonává pedagog. Sbírá podklady pro hodnocení, které jsou u delších trestů zpracovávány zpravidla jedenkrát ročně a spočívají ve tvrzení, zda se odsouzený chová dobře, či nikoliv. Není tedy hodnoceno, jestli odsouzený pravidelně sportuje, jestli plní stanovené povinnosti, jestli se chová slušně k vězeňskému personálu a další, ale jestli *se chová dobře*. Toto jednoduché tvrzení v sobě nese zhodnocení všeho podstatného, co by měl výkon trestu odnětí svobody přinášet se zaměřením na dynamické faktory.

Mezi další výrazné rozdíly patří postup při přerazování odsouzených do jiných typů věznic. Ve věznicích mírnějšího typu je rozhodnutí o přerazení plně v kompetenci daného ředitele věznice, který se rozhodne na základě zhodnocení pedagoga a psychologa. Své rozhodnutí pak pouze soudu oznámí.

Značné rozdíly dále nacházíme ve spolupráci věznic s Probační a mediační službou. Jsou zde pořádána parolová slyšení, kterých se účastní soudy, pachatelé trestné činnosti, oběti trestné činnosti a zaměstnanci Probační a mediační služby. Cílem těchto jednání je nalezení souladu mezi obětí a pachatelem, které může vést až k podmíněčnému propuštění odsouzeného z výkonu trestu odnětí svobody.

Na závěr této podkapitoly je třeba připomenout, že odsouzení ve většině evropských států (vyjma České a Slovenské republiky) nejsou povinni hradit náklady výkonu trestu odnětí svobody spojené s jejich pobytem ve věznici. Je patrné, že náklady spojené s vymáháním dlužných částek mnohdy několikanásobně převyšují částky vymožené. Odsouzené povinnost hradit tyto náklady demotivuje v hledání řádného zaměstnání, neboť o odměnu ve formě platu je stát připraví formou platových exekucí. Za hranicemi našeho státu je vězeňství považováno za veřejnou službu a je bezplatné.

1.4. Prostorové, materiální a personální zabezpečení

Před rokem 1990 byli všichni v Nápravně výchovných ústavech příslušníky Sboru nápravné výchovy, pracovali v uniformě. Přidělování prostor, materiálu a vybavení podléhalo velení po služební linii (jako v armádě). Ve vztahu k **roli** vychovatele toto uspořádání bylo více než kontraproduktivní – měl vychovávat odsouzené nejen v naprosto nevhodných podmínkách (odsouzení neměli a ani dnes nemají např. možnost rozhodnout se, kdy půjdou na oběd, co si k obědu dají), ale navíc v uniformě represivního aparátu. „**Pojem role** v sociální psychologii vyjadřuje očekávání, která na jedince klade jeho sociální okolí z hlediska určité situace a z hlediska jeho základních charakteristik (věku, pohlaví a sociálního statusu). Je to tedy něco vyžadovaného, s čím se člověk více či méně identifikuje, co může pociťovat jako vnější tlak či manipulování, ale také jako něco zcela přirozeného (dítě nebo rodič). Společnost a skupiny, k nimž člověk náleží, vyžadují, aby v rámci svých společenských pozic převzal a plnil určité role. Role tak reprezentuje dynamický aspekt statusu. Role spojená s nějakou danou pozicí ve skupině je nutně definována ve vztahu k rolím ostatních pozic. Role se nevztahují jen na vnější pozorovatelné chování, ale i na prožívání a snahy.“⁷

Dnes je situace poněkud vstřícnější alespoň v tom, že vychovatelé jsou občanskými zaměstnanci VS ČR, kteří svým civilním oděvem odsouzeným represi na první pohled nepřipomínají. To samo o sobě však postoje odsouzených měnit nemůže: „Vzájemně na sebe nepůsobíme jen jako jedinci hrající své role podle určitého scénáře. Také se identifikujeme se sociálními skupinami, ke kterým náležíme, a tato identifikace určuje náš přístup k interakci s druhými lidmi.“⁸

Důležitý je proto také prostor, v němž vychovatel s odsouzenými jedná, vybavení kanceláří, úkoly, které s nimi zde řeší. Dlužno konstatovat, že současný stav se oproti dřívějším obdobím poněkud zlepšil, přesto však neodpovídá reálným potřebám a požadavkům. Nejen kvůli finančnímu zajištění nového vybavení, ale zejména kvůli prostorovým možnostem mnohdy již značně starých vězeňských objektů.

Přesto se každý vedoucí musí postarat o to, aby zaměstnanci měli klid pro práci, aby byli zabezpečeni pracovními prostředky a pomůckami, požadovaný výkon by měl

⁷ Čížková, J. : *Přehled sociální psychologie*. Olomouc, Univerzita Palackého 2000

⁸ Hayesová, N. : *Základy sociální psychologie*. Praha, Portál, 2009

mít protipól v kvalitě zabezpečených pracovních podmínek jak hmotného, tak nehmotného charakteru. Pracovní podmínky na pracovišti silně ovlivňují výkonnost pracovníka. Pracovní podmínky však nejsou důsledkem působení jediného vlivu. Uvádíme několik aspektů utváření podmínek pro práci:

- **Antropometrický aspekt** - tímto pojmem antropometrického utváření pracoviště rozumíme pracoviště zohledňující stavbu lidského těla a jeho pohybové možnosti. Máme tímto na mysli především výšku pracovníka.
- **Fyziologický aspekt** - pod pojmem fyziologický aspekt utváření pracoviště rozumíme vytváření takových podmínek, které se maximálně podobají přirozenosti člověka
- **Psychologický aspekt** - pod pojmem psychologické utváření pracoviště rozumíme tvorbu prostředí, které vyzařuje pohodu a tím zpříjemňuje práci. V praxi je v této souvislosti např. řešena otázka hudby na pracovišti.

To neplatí pouze v materiální výrobě, kde je jednoduchý výpočet, jak zastaralé zařízení snižuje celkový výkon výroby (čas, počet, kvalita apod.). Pracovní nespokojenost může vycházet i z hodnocení samotného pracovníka o efektivnosti dosavadního způsobu činnosti. Absence potřebného vybavení nebo jeho častá poruchovost a nespolehlivost vede nejen ke snížení výkonu činnosti, ale především ke snížení spokojenosti s pracovní činností a s organizací jakožto celkem, přičemž dochází ke snížení motivačních stimulů. Odhalení stávajícího obsahu pracovní činnosti vychovatelů na jejich pracovní spokojenost je jedním z důležitých motivů této práce.

V praxi je skutečnost taková, že zaměstnanci pracující v rozpočtových organizacích, ke kterým věznice patří, jsou odkázáni na vybavení staré několik desítek let. Kanceláře jsou zařízení stroze, vše se vede v pořizovacích cenách, získat náhradu za nefunkční vybavení je zdlouhavé a přemírou administrativních úkonů odrazující.

Z hlediska personálního zajištění věznic došlo oproti minulosti vzhledem k jiným úkolům Vězeňské služby ČR, než které byly uloženy Sboru nápravné výchovy, k částečnému vylepšení postavení, tedy role vychovatele. Není již jako dříve jedním z mnoha ozbrojených příslušníků, který plní jen specifickou část požadavků v práci s odsouzenými, jinak se však podle potřeby podílí na zajišťování všech bezpečnostních a represivních akcí. Důraz na zajištění vnitřní a vnější bezpečnosti jej však poněkud

devalvují např. ve vztahu k finančnímu ohodnocení jeho činnosti ve srovnání s ohodnocením strážného či dozorce v uniformě.

1.5. Obsahové podmínky – programy zacházení s odsouzenými

Způsob kontaktu a všechny aktivity vězeňského personálu týkající se odsouzených jsou označovány termínem **zacházení**, který má jiný význam než výchova nebo nápravně výchovná činnost. Tento pojem má vyjádřit zásadu, že všechny kontakty personálu s odsouzenými naplňují jeho obsah z hlediska zásady Evropských vězeňských pravidel: pomoci jim s přípravou na samostatný a soběstačný život po propuštění z vězení. Jde o vedení odsouzených k osobní a společenské zodpovědnosti, podporování sebeúcty, samostatnosti, rozvoj pozitivních vlastností osobnosti a zabránění degradace osobnosti.

Každý odsouzený při nástupu do výkonu trestu odnětí svobody prochází ve věznicí tzv. nástupním oddělením. Hlavním posláním tohoto oddělení je usnadnit adaptaci odsouzených na podmínky výkonu trestu, seznámit je se zákonnými podmínkami jejich věznění, vnitřním řádem věznice a podobně. V průběhu pobytu odsouzených na nástupním oddělení odborní zaměstnanci věznice zpracovávají komplexní zprávu o odsouzeném, tj. o charakteristikách jeho osobnosti, sociálním zázemí a možných pedagogických problémech. Na základě závěrů komplexní zprávy je odsouzenému nabídnut pro něj vhodný **program zacházení** (viz. příloha č. 1) zaměřený na pracovní povinnosti, vzdělávací, speciálně výchovné a zájmové aktivity a rozvoj extramurálních vztahů se sociálním zázemím mimo věznicí.

Jak bude stanovený program zacházení úspěšný nezávisí pouze na správném určení jeho cílů a jednotlivých aktivit, ale také na správném určení vlivu výchozího stavu odsouzeného při volbě prostředků, které mohou vést k naplnění stanovených cílů. Tento výchozí stav odsouzeného je předmětem působení vychovatele a dalších zaměstnanců Vězeňské služby ČR, je základním prvkem výše uvedeného obsahu převýchovného záměru. Specifickým výchovným cílem programu zacházení **ve výkonu trestu odnětí svobody** je odstranění stavu společenského nepřizpůsobení, deviace, prezentovaného v postojích odsouzeného. „Deviaci můžeme definovat jako nepřizpůsobení se dané normě nebo sadě norem, které jsou významným množstvím lidí akceptovány v určité komunitě nebo společnosti. Sankce mohou být formální (tam, kde

existuje speciální skupina lidí nebo organizace, jejímž úkolem je zajišťovat, aby určitý druh norem byl dodržován) “⁹

„Většinou jsou postoje chápány jako individuální mentální procesy, určující odpovědi jedince v sociální realitě, která ho obklopuje. Postoj je určen dvěma základními charakteristikami - vztahem k objektu, který je vždy sociální povahy (láska k jinému člověku, nenávisť k cizincům, přijímání určité politiky atd.) a psychologickým prožíváním jeho významu. Takto postoj plní funkci zprostředkujícího článku mezi dvěma strukturami - sociální a osobnostní.“¹⁰

Prvořadým úkolem realizace programů zacházení v podmínkách výkonu trestu odnětí svobody tedy je eliminace a korekce určitých společensky nežádoucích postojů, žadoucím výsledkem je trvalá změna v chování osoby, jež je předmětem působení. To je, či by měla být, hlavní náplň pracovních povinností vychovatele, ten by měl být základním článkem aplikace programů zacházení v praxi. Je s odsouzenými denně v osobním kontaktu, zná jejich rodinnou situaci i aktuální psychický stav.

Proces převýchovy ve vězeňské praxi lze chápat jako korektivní, druhotnou socializaci jedinců, u nichž proces socializace v dřívějších vývojových etapách neprobíhal společensky úspěšně buď proto, že se v něm vyskytly různé nedostatky a nepříznivé podmínky (v tomto případě se mluví o socializaci deficitní) nebo proto, že byli socializováni v antisociálním prostředí, byli zapojeni do systému hodnot a norem rozporných s morálními hodnotami a zákonnými normami uznávanými za správné většinou společnosti. Korektivní socializace je proto svým pojetím širší, odlišná od dřívějších přístupů – viz. např. Lewicki, který chápe resocializaci jako sekundární socializaci osob vykazujících kriminální sklony.¹¹

Realizace programů zacházení je ve vězeňských podmínkách prováděna:

- **Obecnými metodami zacházení s vězni**, to znamená metodami stanovenými zákonem, předpisy, rozkazy a podobnými normami vztahujícími se na všechny odsouzené a zajišťující pořádek, kázeň, hygienu, práva a povinnosti vězňů.

⁹ Mühlpachr, P. : *Sociální patologie*, PedF MU Brno, 2001

¹⁰ Čížková, J. : *Přehled sociální psychologie*. Olomouc, Univerzita Palackého 2000

¹¹ Lewicki, A., Paryzek, L., Waligora, B.: *Základy penitenciární psychologie*. Praha, Bulletin SNV ČSR 1971

- **Speciálními metodami zacházení s vězni**, to znamená působení metodami pedagogickými, sociálními, psychologickými a psychiatrickými, zaměřenými na individuální i skupinové formy působení s odsouzenými.
- **Specifická pomoc a odborné poradenství v zaměření na řešení osobních problémů**, toto je uskutečňováno prostřednictvím speciálních pracovníků vězeňské služby

V zásadě se dá říci, že obecné metody zacházení s odsouzenými docilují úpravy chování pouze ve věznici (na základě určitého „natrénování“ tolerovaného jednání), nelze jimi dosáhnout trvalé změny chování. To si kladou za cíl metody speciální.

Proces převýchovy odsouzených by měl podle Hájka¹² směřovat ke třem hlavním cílům, kterými jsou :

- **Kultivace návyků dalším vzděláváním**, který zahrnuje vlastní profesní přípravu, výcvik a zdokonalování v dovednostech uplatnitelných v běžných společenských podmínkách. Patří sem zejména rozvoj zájmů, zálib pro kvalitní využívání a trávení volného času. Kultivace návyků by měla sloužit k zamezení psychického zhoršení či stagnaci a měla by vést ke zlepšení či změně životního stylu po propuštění.
- **Osvojování si vhodných sociálních dovedností pro readaptaci na život mimo vězení** a na udržení sociálních vazeb, které probíhá formou modelového sociálního učení čili sociálně psychologického výzkumu v rámci individuální či skupinové práce s vězněnými osobami.

¹² Hájek,S.: *Profilace vězeňských zařízení v ČR*, Kriministika č.1, 1993

1.6. Profese podílející se na zacházení s odsouzenými

Zacházení s odsouzenými nezávisí pouze na vychovateli. Kromě vychovatelů se na něm podílejí další odborní zaměstnanci věznice. Pokusím se ve stručnosti vysvětlit, kteří zaměstnanci a jakým způsobem se na realizaci programů zacházení s odsouzenými v praxi podílejí.

1. Speciální pedagog

Jedním ze základních pracovních povinností speciálního pedagoga je diagnostická práce v pedagogické oblasti, sestavení pedagogického posouzení a následně zpracování Programu zacházení. V rámci tohoto programu vede některé vzdělávací aktivity, jako všeobecné vzdělávání, právní vědomí a jiné. Poskytuje metodickou pomoc vychovateli, účastní se realizace návštěv. V běžném denním životě se účastní kontrol pořádku, odborných komisí, které rozhodují například o pracovním zařazení odsouzeného.

2. Sociální pracovník

Sociální pracovník sestavuje v rámci programu nástupního oddělení sociální posouzení odsouzeného, které je jedním z podkladů pro stanovení Programu zacházení. Dále řeší běžné problémy sociálního charakteru u odsouzených (zajištění ubytování po propuštění odsouzeného na svobodu, platných dokladů, informací o dětech), napomáhá v soudních sporech se sociálním podtextem (určení otcovství, neplacení alimentů, apod.). V neposlední řadě je další člen odborných komisí, které doporučují konkrétní postupy ve vztahu k určitým odsouzeným vedoucímu oddělení výkonu trestu a řediteli věznice, stejně jako speciální pedagog.

3. Psycholog

Psycholog zpracovává další podklad pro Program zacházení – psychologické posouzení odsouzeného. Jeho dalším úkolem je praktická pomoc vychovateli při řešení psychických obtíží odsouzeného, vede speciálně výchovné a terapeutické aktivity s odsouzenými. Je členem odborné komise spolu se speciálním pedagogem a sociální pracovníci.

4. Lektor instruktor, pedagog volného času

Jejich hlavním úkolem je vedení aktivit programu zacházení, zejména pak aktivit vzdělávacích a zájmových. Kromě vzdělávání mají za úkol prostřednictvím zájmových aktivit naučit odsouzené kvalitně a aktivně trávit volný čas, naučit je účelně jej využít nejen při pobytu ve věznici, ale následně i na svobodě. V duchu starého přísloví, že kdo si hraje, nezlobí.

5. Dozorci oddělení výkonu trestu

Prioritou dozorců oddělení výkonu trestu je zajištění pořádku a kázně u odsouzených osob prostřednictvím kontrol, které probíhají po celých 24 hod. Dále zajišťují dodržování časového rozvrhu dne odsouzených, tedy respektování a správné vyplnění času mezi budíčkem a večerkou: odběr stravy, realizace vycházek, navádění do práce, k lékaři a mnoho jiného.

6. Vedoucí na pracovištích

Působení těchto zaměstnanců se dotýká pouze odsouzených, kteří jsou pracovně zařazeni. Jedná se o mistry na jednotlivých pracovištích, kteří na odsouzené působí především v pracovní oblasti. Odsouzení se zde učí pracovní morálce, odpovědnosti za pracovní výkon a mnoha jiným úkonům, které lze shrnout pod pojem pracovních návyků.

1.7. Základní zdroje zločinnosti

Zločin provází lidskou společnost v celé její historii. Pojem a hodnocení zločinu se měnilo v závislosti na společenském uspořádání a stupni vývoje společnosti. Kriminalitu lze definovat jako historicko-společenský jev, související s ekonomickým, kulturním, sociálním rozvojem a strukturou dané společnosti.¹³

Při práci s odsouzenými je velmi dobré znát motivy a pohnutky, které vedly tyto jedince ke spáchání trestné činnosti. V mnoha případech bývá touto pohnutkou vidina snadného a rychlého získání finančních prostředků, které dále slouží těmto jedincům ke zvyšování jejich kvality života. Další pohnutkou k páčání trestné činnosti může být užívání omamných a psychotropních látek, které velice negativně ovlivňují život a zdraví těchto jedinců. Užíváním těchto látek se podstatně mění rozhodovací schopnosti.

V současné kriminologii jsou tři hlavní teoretické přístupy, které popisují vznik kriminálního chování:¹⁴

1. sociostrukturální teorie;
2. socioprocusuální teorie;
3. viktimologicky orientované teorie.

Sociostrukturální teorie jsou založené na sociologickém způsobu uvažování. Dále se dělí na teorie sociální dezorganizace a teorie anomie.

a) Teorie sociální dezorganizace – Klíčovými pojmy této teorie jsou sociální organizace a dezorganizace. Takto jsou označeny dva protipóly společenského kontinua vyžadující vnitřní stav sociálního systému. Ve stavu sociální organizace se systém vyznačuje:

1. souladem norem a hodnot,
2. systémovou soudržností, kdy členové drží spolu, uplatňují kontrolní mechanismy a tvoří neformální struktury,
3. řádným způsobem interakce, kdy členové dbají na dobré způsoby při vzájemné interakci.

Pro stav dezorganizace je příznačný stav opačný, destrukce, deziluze, úpadek interpersonálních kontaktů. Řídká síť plodí anonymitu, frustruje obyvatelstvo

¹³ Zapletal, J., Novotný, O.: *Kriminologie*, Praha, ASPI, 2008

¹⁴ Čírtková, L.: *Kriminální psychologie*, Praha, Eurounion, 1998

a negativně ovlivňuje dorůstající mládež a děti. Přirozeným důsledkem je pak sociálně deviantní chování. Kriminální chování se potom jeví jako „normální“ reakce na zmíněné vnější okolnosti.

b) Teorie anomie – Základ této teorie položil sociolog Emile Durkheim. Hlavní teze této teorie je, že v době turbulentních sociálních změn se otřásají tradiční hodnoty, nové ideály a normy zatím ještě nevznikly. Nastává hodnota hodnotového vakua, anomie, jehož důsledkem je nárůst kriminality ve společnosti.

Psychologický pohled do této teorie vnesl R. Agnew, svým konceptem napětí. Soustřeďuje se na problematiku negativních stavů, které chápe jako důsledek rozporu mezi pozitivními cíly a jejich skutečné dosahování. Nezpůsobilost dosáhnout akreditované cíle vyvolává totiž v jedinci napětí a zatlačuje je tak do pozice sociálního outsidera. Toto napětí navodí v jedinci anomické pocity jako je deprese, deziluze, frustrace či zklamání. Zločin je pak variantou, jak vnitřní napětí ventilovat. Zda bude jedinec reagovat v kriminálním módu, záleží na faktorech psychologických (osobnost, dispozice, apod.), situačních (sociální obal jedince, kontakt na kriminální skupiny, apod.) a jejich aktuální konfiguraci.¹⁵

Určujícím znakem socioprocesuální teorie je důraz na sociální procesy. Každý jedinec je ve svých životních aktivitách silně ovlivňován blízkým (mikrosociální prostor) i vzdálenějším (makrosociální prostor) okolím. Mechanismus vlivu lze modelovat pomocí různých variant sociálního učení.

a) Kognitivní teorie sociálního učení – Základní teze je, že tak, jako ostatní vzorce chování, je i zločin vyústěním předcházejících procesů sociálního učeníka principu posilování, nápodoby a identifikace. Aktivní role subjektu je ve zpracování zkušenosti a přiřazování vnějším situacím určitou významovou hodnotu.

Rozvinutí této teorie nabídl Jack Katz, ve své koncepci tzv. „Atraktivita zločinu“. Zde reaguje na ty fenomény v kriminální scéně, kdy motivace ke zločinu postrádá účelové majetkové pohnutky a sleduje deviantně vnímané „seberozvíjející“ se potřeby pachatele. Kriminální čin se stává lákavou možností „seberozvoje“, přináší zkušenost, která se dříve jevila jako nedosažitelná. Vzniká jakási zvrácená atraktivita kriminálního jednání vyjadřovaná heslem „hledání zážitků“. Pachatelé tak mohou

¹⁵ Čírtková, L.: *Kriminální psychologie*, Praha, Eurounion, 1998.

prožívat vybuzené stavy „špičky“, protože podstoupili velké riziko, aniž by byli dopadeni. Euforie navozená úspěchem slouží jako posilovač.

b) Teorie (sebe)kontroly – Tato teorie se soustředí na proces osvojování sociálně konformního chování. Aby se jedinec v průběhu socializace naučil sociálně zdravým způsobům chování, musí bezchybně fungovat formální a neformální instance kontroly, jejichž prostřednictvím se v průběhu vývoje jedince z vnější kontroly cestou interiorganizace utváří kontrola vnitřní. Kriminální chování pak vzniká při různých poruchách v interakci jedince s instancemi kontroly.

V teorii sebekontroly (Hirschi, Gottfredson) se pachatelé vyznačují následujícími společenskými znaky: jejich delikty jim umožňují snadné a rychlé spokojení jejich potřeb a přání. Delikty jsou současně vzrušující, riskantní a napínavou akcí. Mají další výhody, např. nevyžadují specializované odborné vědění. Pachatelé jsou vybaveni osobnostním založením „zde a nyní“, jsou nestabilní ve svém osobnostním i pracovním životě. Charakterizuje je lhostejnost k druhým. Vyznačují se nízkou schopností sebekontroly, což je důsledek poruch v procesu socializace.

c) Labeling (etiketování) - Základní charakteristikou této teorie je, že kriminalita vzniká teprve v procesech „připisování významů určitým činům“. Proto je třeba studovat nejen pachatele, ale i reálné interakce mezi těmi, kteří utvářejí a prosazují zákony a těmi, kteří tyto zákony porušují. Tato teorie tak předpokládá, že pachatelé nejsou odlišná individua disponující specifickými vlastnostmi, které je oddělují od sociálně konformní většiny. Kriminalita je ve skutečnosti sociální etiketou vznikající až v interakci jedince s instancemi formální kontroly.

E. M. Lenet rozšířil teorii o tzv. primární a sekundární deviaci. Primární deviace má mnoho příčin, jako např. lhaní, neposlušnost, toulání apod., čímž překračuje určité morální, sociální či právní normy. Primární deviace plodí deviaci sekundární, tj. navazující porušování norem. Příčiny sekundární deviace jsou často odlišné od příčin deviace primární. Tkví v sociálních procesech etiketování. Etiketa „kriminálník“ ovlivňuje chování sociálního chování k jejímu majiteli. Lidé vnímají a přistupují k negativně etiketované osobě obezřetně a odmítavě. Tím sociálně „presují“ etiketovanou osobu a zbavují ji šancí na to, aby jim dokázala opak. Bludný kruh, pygmalion-efekt, se rozvíjí. Osoba začíná svou etiketu přijímat, vyhovuje tak tlaku plynoucího z okolí. Tento mechanismus je záhy označen jako sebenaplnující

se předpověď. Tento mechanismus objasňuje, jak vznikají kriminální kariéry chronicky recidivujících jedinců.

d) Teorie životní cesty – zkoumá vývojové křivky kriminality v životní dráze jednotlivců, tj. proč se jedinec začne chovat kriminálně (tj. počátek krimi-kariéry), proč pokračuje či ulpívá na kriminálním chování (perseverace), proč se jeho útoky stupňují (eskalace kriminální agrese), a proč najednou ustává ve svém nezákonném jednání (abrupce, vyhasnutí).

Nejvíce výzkumné pozornosti bylo věnováno na následujícím momentům:

- Výzkumu životních událostí, které mohou být startérem sociální patologie u jedince.
- Sociální podpoře okolí, která může působit jako nárazníková kapacita a ztlumit dopad nepříznivé události.
- Strategii zvládnání stresů (vnitřní faktor), právě tato osobní dispozice ovlivňuje, zda jedinec půjde zdravou cestou, nebo sklouzne do sociálně patologického chování.

To, co předchází každému kriminálnímu činu, je svobodná volba jedince. Vnější podmínky (rozpad rodiny, materiální nouze, apod.), znamenají pouze určité omezení jeho volby.

Na počátku kriminálního jednání je osoba s určitým stupněm antisociálních tendencí. Individuální antisociální tendence představují klíčový konstrukt a jdou jasně identifikovat již v 8-10. věku dítěte. Patří k nim hyperaktivita, impulzivita, poruchy koncentrace a rezistence vůči výchovným trestům či odměnám.

Za životní okolnosti lze např. považovat nezaměstnanost, drogový abúzus, nebo nedostatek finančních prostředků. Jejich důsledkem je oslabení neformálních vazeb. Dočasné, krátkodobé situační vlivy jako např. nuda, frustrace či roztržky s partnerem mohou sehrát roli rozbušky, která iniciuje kriminální jednání.

Oslabené sociální vazby blokují „zdravé“ sociální učení a vhánějí jedince do „uliční kriminality“. Kriminální chování zpětně oslabuje konvenční sociální vazby osoby. Sociálně nápadný jedinec se potom raději pohybuje v prostředí, které je mu blízké a pro takové prostředí se používá výraz scéna. Pohyb na (sub)kriminální scéně pak činní složitý návrat ke konvenčnímu sociálnímu prostředí. Jeho životní cesta nabírá podobu kriminální kariéry.¹⁶

¹⁶ Čírtková, L.: *Kriminální psychologie*, Praha, Eurounion, 1998.

Viktimologické teorie se zabývají vysvětlením kriminálního chování na základě chování oběti a okamžitých situačních momentů.

a) Model zranitelnosti vyplývající ze životního stylu – životní styl jedince zahrnuje rutinní, opakující se činnosti profesního a privátního určení. Rozdíl v životním stylu má viktimologický význam. Liší se v rizikovosti svého životního stylu. To v praxi znamená, že se různí lidé různým způsobem vystavují nebezpečným situacím.¹⁷

Projevy takového životního stylu v chování:

- nezabezpečení svého majetku proti odcizení;
- vpuštění neznámých osob k sobě do bytu;
- cestování autostopem v noci.

b) Teorie rozdílných struktur příležitostí – rozlišuje tři elementy, které vedou ke kriminálnímu skutku:

1. motivovaného pachatele;
2. vhodný objekt útoku;
3. nepřítomnost strážce schopného chránit objekt před útokem.

Tyto koncepce předpokládají aktivní účast pachatele, ale tento předpoklad neobjasňují. Z logiky výkladu plyne, že motivování ke kriminálním skutkům se odvíjí podle modelu „kalkulování podstupovaného rizika a předpokládaného zisku“. Pachatel je koncipován jako myslící bytost.¹⁸

¹⁷ Čírtková, L.: *Kriminální psychologie*, Praha, Eurounion, 1998.

¹⁸ Čírtková, L.: *Kriminální psychologie*, Praha, Eurounion, 1998.

1.8. Osobnost pachatele trestného činu a jejich typologie

Osobnost pachatele je velmi důležitým faktorem, který je nutno znát při výkonu povolání vychovatele. S tímto faktorem je dobré se dopředu seznámit, před prvním kontaktem s odsouzeným. S určitým zjednodušením můžeme říci, že teorie o osobnosti pachatele předkládají popis a výklad psychických charakteristik a zvláštností jedinců, kteří se dopustili trestného činu. Tyto charakteristiky je nutné mít neustále na paměti při každodenním kontaktu s odsouzenými.

V zásadě se rozlišují dvě rozdílné skupiny:

1. **Procesuální přístup** – popisuje, jak jedinec dospívá k připravenosti jednat kriminálním způsobem.
2. **Strukturální přístup** – směřuje ke zjištění, zda se pachatelé vyznačují určitými psychickými zvláštnostmi, které je odlišují od nepachatelů.

Procesuální přístup se zaměřuje na popis a výklad duševního dění, které probíhá v osobnosti pachatele v před, v průběhu a po vlastním kriminálním jednání. Rozlišuje se např. připravované kriminální jednání, jednání převážně reaktivní apod.

Zdá se, že pro kriminální jednání jsou příznačné následující znaky:

- Sklon k bezprostřednímu, bezodkladnému uspokojování potřeb (tj. nezdrženlivost).
- Sklon k subjektivizaci a relativizaci morálních a právních norem (tj. egocentričnost).
- Pozměněné, handicapované motivační pochody v různé podobě např.:
 - přeskočení určitých fází rozhodování (tj. impulzivita),
 - nefungující vnitřní zábrany (tj. charakterové defekty),
 - neutralizace důsledků jednání (odmítnutí oběti, bagatelizace způsobené újmy).¹⁹

Na druhé straně těchto teorií je koncepce tzv. *labelingu*, která říká, že pachatel se liší pouze tím, že jeho jednání je označeno formálními instancemi sociální kontroly jako kriminální.

¹⁹ Čírtková L.: *Forenzní psychologie*, Plzeň, Aleš Čeněk, 2009

Tento předpoklad upevňují i výzkumy tzv. putativní kriminality. Tím je míněna potenciální připravenost takřkajíc „slušných lidí“ dopustit se nekalého jednání za předpokladu, že nebude odhaleno a stíháno. Americký psycholog A. Bloch zjistil při anonymním dotazování univerzitních studentů, že nemalá část z nich připouští, že se v minulosti dopustili jednání z pohledu morálky a zákona značně problematického.

Strukturální přístup k příčinám zločinnosti se zabývá především typologickými koncepcemi. Myšlenka, že vnější tělesné charakteristiky jsou spojeny s psychickými jevy, je velmi stará. Například fyziognomie jako výklad charakteru a duševních schopností podle tvaru a velikosti obličejových rysů, existuje už od antiky.²⁰

Teorie Cesara Lambrosa - krajní polohu těchto názorů vyjadřuje Cesare Lombroso (1835-1909), italský psychiatr, který považuje zločince za evoluční přežitky v lidské společnosti. Domníval se, že je lze rozpoznat podle různých vývojových atavizmů a degenerativních stigmat, k nimž patří velké čelisti, relativně dlouhé ruce, nízké a úzké čelo, nepřítomnost pleše a velké uši.²¹ Takovéto znaky nazýval Lombroso stigmata degenerace. Lombroso rozdělil kriminální osobnosti na několik typů:

1. rozený delikvent (tělesně a psychicky stigmatizovaný);
2. pachatel z vášně a náruživosti;
3. duševně nemocný, „šílený“ pachatel;
4. příležitostný pachatel;
5. recidivující pachatel;
6. zdánlivý pachatel, jehož delikt je důsledek nešťastné schody okolností.

Lombrosova teorie vyvolala velký zájem, ale našla i mnoho odpůrců. Byl to především Charles Goring, který provedl výzkum 3000 anglických vězňů s kontrolní skupinou vojáků a studentů a na základě výsledků došel k názoru, že žádný somatický typ neexistuje.²²

Kretschmerova konstituční typologie - z úzké vazby mezi tělesným typem a osobnostními charakteristikami vycházel také německý psychiatr Ernst Kretschmer (1888-1964), který na základě analýzy mentálně patologických jevů dospěl ke čtyřem

²⁰ Hunt, M.: *Dějiny psychologie*. Praha: Portál, 2000

²¹ Plháhová, A.: *Přístupy ke studiu inteligence*. UP Olomouc, 1999

²² Zapletal, J., Novotný, O.: *Kriminologie*, Praha, ASPI, 2008

tělesných typů, jimž přiřadil určité psychické vlastnosti včetně tendence k páčání určitých trestných činů.

1. Astenikové (vyšší hubená postava, úzká ramena, ostrý nos, podlouhlý obličej) páchají převážně majetkovou trestnou činností.
2. Atletikové (střední nebo vysoká postava, široká ramena, silné svalstvo, silná dolní čelist) se nejvíce podílejí na násilných deliktech sexuální a majetkové povahy.
3. Piknikové (krátké zavalité tělo, kulatý obličej) jsou pouze příležitostní, polepšitelní zločinci a mají sklony k trestnému činu podvodu.
4. Dysplastikové (abnormální tělesné vlastnosti) mají sklon k mravnostním a násilným deliktům.

Také poznatky Kretschmera jsou v praxi málo použitelné, zejména proto, že výzkum byl zaměřen pouze na delikventní populaci.²³

Eysenckova psychologická typologie - Eysenck uvedl psychologickou typologii ve vztahu ke zločinu ve své knize „Zločin a osobnost“, v níž zdůrazňoval roli dědičných faktorů a rysů osobnosti v páčání trestné činnosti. Eysenck stanovil, které psychologické typy jsou spjaty s delikvencí. Viděl vazbu mezi extroverzí a neuroticizmem. V pozdějších pracích svoji teorii rozšiřuje o osobní faktor psychotizmus. Psychotizmus měří takové rysy chování, které jsou u psychopatické osobnosti (samotářství, lhostejnost k lidem, krutost, nelidskost apod.) rozvinuté. Tento přístup je i nadále využíván v psychologické praxi, např. v dotazníku EPQ.²⁴

²³ Zapletal, J., Novotný, O.: *Kriminologie*, Praha, ASPI, 2008

²⁴ Mikšík, O.: *Psychologická charakteristika osobnosti*, UK Praha, Karolinum, 2007

Typologie pachatelů trestných činů

Obecná typologie rozlišuje pět základních typů osobnosti pachatele, do kterých lze zařadit kriminální populaci:²⁵

1. socializovaný (normální) typ;
2. neurotický typ;
3. typ s poruchou osobnosti;
4. mentálně retardovaný typ;
5. psychotický typ.

Socializovaný (normální) typ

Nejlépe vystihuje tuto osobnost přívlastek normální, který vyjadřuje tu okolnost, že jde o osobnost, na kterou se vztahují obecné poznámky o chování a prožívání. Konkrétně to znamená, že myšlenkové pochody a jeho city jsou srozumitelné, má vytvořené svědomí a jeho reakce na trestný čin odpovídá běžným představám (lítost, smutek, obava o další životní cestu).

Spáchaný skutek má spíše epizodický charakter, vybočuje z jeho životní cesty a jeho motivaci lze pochopit (situační tlaky, nedbalost, apod.). V této osobnosti nejsou výrazné poruchovosti. Lze s ním snadno navázat kontakt, oslovují jej prvky, které jinde selhávají – morálka, citové vazby, stimulace kladných vlastností apod.

Neurotický typ

Jeho osobnost je nápadná tím, že se v ní vyskytují neurotické poruchy (úzkostnost, neurovegetativní poruchy, depresivní ladění apod.). Kriminální jednání je důsledkem nevyřešených emocionálních konfliktů, nejčastěji v rodině. Typický neurotický pachatel je převážně mladého věku a pochází z vrstev, které jsou dobře materiálně zajištěné. Kriminální jednání je zpravidla protestem proti rodině. Způsob páchaní trestného činu je spíše „amatérský“, zanechá zřetelné stopy a chaoticky uteče z místa činu.

V jednání tento typ pachatele ocení, když jeho čin je chápán jako osudové klopýtnutí a není vhodné, aby v něm vznikl pocit, že je jako člověk odepsán. Má fungující svědomí, proto je možné se odvolávat na jeho morální zábrany,

²⁵ Čírtková L.: *Forenzní psychologie*, Plzeň, Aleš Čeněk, 2009

ale je nutné kalkulovat s určitými „trhlinami“. Tyto „trhliny“ umožňují provést konkrétní kriminální jednání bez brzdících pocitů viny.

Typ s poruchou osobnosti

Obecně se u tohoto typu pachatele předpokládá značný podíl osobnosti na kriminálním jednání. Osobnost, její temperamentové a charakterové rysy sehrávají výraznou roli, a to jak v motivační konstelaci, tak ve způsobu spáchání trestného činu. Situační faktory jsou potlačeny naopak do pozadí. Starší výraz pro tento druh osobnosti je psychopatie. Tento pojem se dodnes používá ve vězeňském prostředí a z tohoto důvodu se tomuto pojmu budu dále věnovat.²⁶

Psychopatická osobnost je starší diagnostický termín pro jedince, se svéráznými, nápadnými a zvláštními způsoby chování a prožívání.

Používání pojmu psychopatie je obecně dosti široké, často se do této skupiny řadí i hraniční stavy, od počínající psychozy po neurózy. Řada autorů se snaží vidět psychopata především jako jedince, který se svými projevy dostává do konfliktu se společností. Dále autor uvádí, že psychopati jsou osoby, jejichž chování je převážně amorální a asociální, vyznačuje se impulzivními neodpovědnými činy. Uspokojují je jen bezprostřední a narcistické zájmy, bez zřetele na sociální důsledky. Jejich aktivitu subjektivně neprovázejí žádné prožitky úzkosti či pocity viny.²⁷

V nové klasifikaci duševních poruch a poruch chování, MKN-10, se takto označují poruchy osobnosti. Toto nové členění lépe odpovídá novým poznatkům a přesněji specifikuje jednotlivé poruchy osobnosti.

V rámci kriminální populace je opakovaně shledáváno velké zastoupení psychopatů, zvláště pak mezi recidivisty.

Mentálně retardovaný typ

Jde o typ pachatele, jehož osobnost se vyznačuje nízkou inteligencí. Používá omezenou slovní zásobu, jednoduché věty, situace spíše popisuje, není schopen vzhledu do motivace druhých a často není schopen verbalizovat vlastní pohnutky. Jeho trestná činnost není promyšlená, je jednoduchá a přímočará. Často se dopouští násilné trestné činnosti, při skupinové trestné činnosti bývá vykonavatel nápadů a iniciativy druhých.

²⁶ Čírtková L.: *Forenzní psychologie*, Plzeň, Aleš Čeněk, 2009

²⁷ Dušek K, Janík A.: *Diagnostika duševních poruch*, Praha, Avicenum, 1987

Psychotický typ

Psychotickým typem se míní pachatel, který trpí duševním onemocněním. Kriminální trestné činy jsou většinou násilné, na první pohled nápadné svou bizarností, nesrozumitelností a i brutalitou. Motivace je nápadně nečitelná zvrácená, nepochopitelná normálními měřítky (např. psychotik zavraždí své děti, protože je vidí jako roboty z jiné planety).²⁸

Závěrem

Doposud jsme se v jednotlivých kapitolách diplomové práce pokoušeli popsat základní pojetí profese, vězeňské prostředí, osobnost pachatele trestného činu, základní zdroje zločinnosti v teoretické rovině, jejímž účelem bylo obeznámit nezasvěcené čitatele s tak specifickým prostředím, jakým nejen české věznice jsou. Popis daných skutečností je nezbytný k nastínění situace, ze které vyplývá problematika řešená touto diplomovou prací. V dalších kapitolách budou popsány konkrétní pracovní povinnosti vychovatele, které budou porovnány s teorií popsanou v předcházejících kapitolách.

²⁸ Čírtková L.: *Forenzní psychologie*, Plzeň, Aleš Čeněk, 2009

2. Postavení vychovatele ve VTOS

Z předchozího jako by vyplývalo, že přes změny v legislativě je vychovatel ve Vězeňské službě ČR odpovědný především, za výchovný proces, za vedení odsouzených k přijímání společensky alespoň tolerovaných, když už ne žádoucích postojů a vzorců chování. Jak však bude uvedeno dále, vychovatel je podzákonými normami (nařízeními generálního ředitele Vězeňské služby, ředitele příslušné věznice, kde pracuje či nařízeními a úkoly vedoucího oddělení výkonu trestu) stavěn spíše do role na pomezí administrativního pracovníka a dozorce, odpovědného za kázeň a pořádek.

Role vychovatele VS ČR ve výchovném procesu s odsouzenými je pak především z organizačních (někdo to udělat musí) a tím pak časových důvodů ve stávající vězeňské realitě v České republice stále více redukována a omezována. Možná, že v důsledku nové dikce zákona č. 40/2009 Sb. v platném znění, trestního zákoníku, bude v tomto směru novelizován i stávající zákon o výkonu trestu odnětí svobody (č. 169/1999 Sb., v platném znění), navazující Vyhláška ministra spravedlnosti (aktuálně č. 345/1999 Sb., v platném znění) a níže uvedené podzákoné normy a pracovní pozice „vychovatel“ bude pojmenována jinak, příhodněji.

2.1. NGR 16/2009

Všichni zaměstnanci zařazení k výkonu práce v oddělení výkonu trestu při zabezpečování výkonu trestu zajišťují společné úkoly, zejména pak:

- a) plní odpovědně úkoly a povinnosti, vyplývající z příslušných právních předpisů a vnitřních předpisů Vězeňské služby České republiky tak, aby byl zabezpečen účel výkonu trestu při důsledném respektování lidské a občanské důstojnosti odsouzených,
- b) dbají, aby vůči odsouzeným byla uplatňována pouze ta omezující opatření, která jsou nezbytně nutná z hlediska bezpečnosti, ochrany života a zdraví osob a majetku ve věznici a byla jim omezována pouze občanská práva, vymezená zákonem č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „zákon“) a vyhláškou Ministerstva spravedlnosti 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody, ve znění vyhlášky č. 378/2004 Sb. (dále jen „vyhláška“),
- c) jednají při veškeré činnosti v souladu s ustanoveními Pracovního řádu, dbají dobrého jména, cti a vážnosti zaměstnance a nezneužívají svého postavení k osobnímu prospěchu.
- d) vystupují korektně, aby pozitivně ovlivňovali odsouzené a vzbuzovali v nich potřebnou autoritu a důvěru s vědomím výchovného dopadu svého chování a jednání, upevňují kázeň a pořádek, důsledně zachovávají etická pravidla a pravidla slušného chování; nenastupují do práce (služby) pod vlivem alkoholu a omamných látek, nýbrž řádně odpočati, ustrojeni a upraveni,
- e) šetří a chrání před poškozením a zničením majetek osob a státu, umí zacházet s běžnými protipožárními prostředky, které jsou na stanovišti umístěny, dokáží poskytnout první pomoc zraněným, hlásí svému nadřízenému každý případ atypického chování odsouzeného, který může mít za následek jeho újmu na zdraví nebo vznik mimořádné události, zabraňují násilí mezi odsouzenými,
- f) řídí se striktně zásadami vnitřní bezpečnosti příslušné věznice při vstupu na jednotlivá oddělení odsouzených,

- g) zpracovávají písemnou dokumentaci o péči poskytované odsouzeným a o aktivitách programů zacházení, které vedou; dokumentaci ukládají a zacházejí s ní v souladu s předpisy o ochraně osobních údajů,
- h) předkládají svému nadřízenému požadavky na vybavení odbornými pomůckami, potřebnými pro plnění stanovených úkolů, zúčastňují se programu celoživotního vzdělávání Vězeňské služby ČR a dbají o sebevzdělávání.

Tyto obecné úkoly jsou logické a oprávněně patří k požadavkům na všechny zaměstnance Vězeňské služby ČR. Problematictější však jsou již z hlediska výchovné role vychovatele určené, níže uvedené, hlavní úkoly vychovatele.

2.2. Hlavní úkoly vychovatele odsouzených ve výkonu trestu

Vychovatel je členem týmu, jehož základním úkolem je komplexní výchovná, vzdělávací, diagnostická a preventivní činnost zaměřená na celkový rozvoj osobnosti a na socializaci, resocializaci a reedukaci včetně cílených opatření k optimalizaci vzdělávacího procesu odsouzených a realizaci protidrogové prevence v rámci věznice. Vychovatel plní při práci s odsouzenými samostatně a tvůrčím způsobem zejména tyto úkoly:

- a) zná osobně a pedagogicky usměrňuje jemu svěřené odsouzené, zná sociální vztahy a skupinovou atmosféru v přidělené skupině. To znamená být s odsouzenými co nejvíc, věnovat se osobním rozhovorům,
- b) zúčastňuje se aktivně jednání poradních orgánů ředitele věznice (odborných komisí) a veřejného zasedání soudu projednávajícího podmíněné propuštění nebo přeřazení odsouzeného do jiného typu věznice, což znamená vrchol úspěšné práce vychovatele. Odsouzený je za kladný přístup k plnění stanovených povinností přemístěn do mírnějšího typu věznice, nebo podmíněčně propuštěn,
- c) vede osobní karty odsouzených, provádí průběžné zápisy postihující probíhající naplňování účelu výkonu trestu u odsouzeného, vede celkovou administrativu,

- d) podílí se na hromadně organizovaných akcích, dbá na kázeň odsouzených, na pořádek a upravenost ubytovacích prostor a motivuje odsouzené k přiměřené estetické úpravě,
- e) realizuje svěřenou kázeňskou pravomoc, zpracovává návrhy na přerušení výkonu trestu, povolování volného pohybu mimo věznici, dočasného opuštění věznice, účasti odsouzených na akcích mimo věznici, návštěv bez zrakové či sluchové kontroly a přerazování odsouzených do jiného typu věznice nebo jejich přemístění, podílí se na výběru odsouzených k zařazení do práce,
- f) zná odsouzené mající sklony k sebepoškozování, útekům, odsouzené vytypované jako možné objekty napadení nebo možné pachatele násilného jednání, odsouzené, kteří jsou vyšetřováni nebo obžalováni z další trestné činnosti, a ty, jimž by měl být nařízen další nepodmíněný trest odnětí svobody nebo přeměněn trest podmíněný na nepodmíněný, vytypovává odsouzené s aktuálními psychickými problémy a upozorňuje na ně odpovědné zaměstnance věznice,
- g) podílí se na zkoumání příčin vzniku mimořádných událostí a navrhuje příslušná opatření k jejich řešení, předcházení a eliminaci,
- h) spolupracuje s příslušníky vykonávajícími dozorní službu a předvádění odsouzených,
- i) podílí se na zajištění organizačního chodu oddělení tím, že u svěřených odsouzených:
- vede početní a jmenný přehled, rozhoduje o jejich ubytování do jednotlivých ložnic nebo cel,
 - zabezpečuje kontrolu korespondence odsouzených a uskutečňování telefonických hovorů,
 - zabezpečuje realizaci práv odsouzených zejména na přijetí a odesílání korespondence a balíčků, na přijetí návštěv, provedení nákupů, vycházek a telefonických hovorů a k tomu vede příslušnou evidenci, vyjadřuje se k návrhu na přiznání a výši sociálního kapesného,
 - zprostředkovává vyřizování žádostí, stížností a podnětů a styk odsouzených s ostatními zaměstnanci věznice, pravidelně organizuje shromáždění odsouzených za účelem projednávání otázek souvisejících s jejich životem ve věznici,
 - navštěvuje pravidelně pracoviště svěřených odsouzených s cílem zajištění potřebné spolupráce s mistry při komplexní realizaci zacházení,

- zabezpečuje přístup odsouzených k právním předpisům upravujícím výkon trestu a k vnitřnímu řádu věznice,
 - předkládá požadavky na materiálně technické vybavení ubytovacích prostor, zabezpečení chodu jemu svěřeného úseku a na odstraňování zjištěných závad a nedostatků,
 - realizuje v příjmovém oddělení poučení odsouzených o právech a povinnostech podle zákona, vyhlášky a seznamuje je s vnitřním řádem věznice, organizačně zajišťuje proškolení odsouzených z předpisů o bezpečnosti a ochraně zdraví při práci, o požární ochraně a hygienických zásadách, zabezpečuje příslušné podklady pro dispečerské hlášení, zaznamenává chování a jednání odsouzených do osobní karty včetně upozornění na eventuální specifiku osobnosti odsouzeného,
 - zpracovává v nástupním oddělení ve spolupráci s odbornými zaměstnanci plán instruktážních a zájmových aktivit tohoto oddělení a podílí se na jejich realizaci, provádí poučení odsouzených o právech a povinnostech podle zákona, vyhlášky a seznamuje je s vnitřním řádem věznice, organizačně zajišťuje proškolení odsouzených z předpisů o bezpečnosti a ochraně zdraví při práci, o požární ochraně a hygienických zásadách, připravuje podklady pro jednání odborné komise, zaznamenává chování a jednání odsouzených do osobní karty včetně upozornění na eventuální specifiku osobnosti odsouzeného,
- j) podílí se ve spolupráci s odbornými zaměstnanci na sestavení konkrétních programů zacházení jemu svěřených odsouzených, zejména pak se speciálním pedagogem,
- k) vede osobně podle svého odborného zaměření na základě zpravidla dvě průběžné aktivity programů zacházení, rozložené podle potřeby v průběhu celého týdne včetně dnů pracovního volna a klidu, a zajišťuje k tomu nezbytnou dokumentaci,
- l) sleduje kvalitu účasti svěřených odsouzených v programu zacházení a změny v jejich chování, přičemž vhodné změny podněcuje a upevňuje,
- m) zpracovává, na základě vyhodnocení jednotlivých aktivit programu zacházení odbornými zaměstnanci a celkového přístupu odsouzeného k naplňování účelu výkonu trestu, průběžná hodnocení programu zacházení a předkládá návrhy hodnocení zasílaných věznicí příslušným orgánům,

- n) navrhuje realizaci potřebných změn včetně aktualizace programu zacházení a přerazování ve skupinách vnitřní diferenciací v návaznosti na změny v chování a jednání jemu svěřených odsouzených, navrhuje umístění odsouzených do krizového, výstupního, specializovaného oddělení, oddělení se zesíleným stavebně technickým zabezpečením a do bezdrogové zóny,
- o) zabezpečuje podle odborných doporučení zvýšenou individuální péči o odsouzené v krizových psychických stavech a odsouzené se závažnějšími sociálními problémy, podílí se na zabezpečování pedagogické péče o odsouzené, kteří odmítají stravu, sebepoškozují se, pokoušejí se o sebevraždu a o odsouzené, kteří jsou v krizových psychických stavech,
- p) zajišťuje ve výstupním oddělení ve spolupráci se sociálním pracovníkem intenzivní kontakt se sociálním zázemím odsouzeného za účelem řešení problémů spojených s přechodem do občanského života, k tomu zejména:
- podílí se na organizaci komunitního setkání odsouzených, setkání se zástupci státních a nestátních institucí, extramurálních akcí, pracovní, vzdělávací a zájmové činnosti,
 - vede odsouzené k sebeobslužné činnosti a upevňování každodenních návyků,
 - zabezpečuje řádný chod oddělení s cílem naplnění jeho účelu, využití na stanovenou normovou ubytovací kapacitu a vybavení,
 - zpracovává podklady pro jeho výstupní hodnocení.

Na první pohled to vypadá, že takovýto popis funkce vychovatele odpovídá jeho běžně chápané roli – maximum sil a času věnuje vedení odsouzených k přijímání společensky alespoň tolerovaných, když už ne žádoucích postojů a vzorců chování. Při bližším zkoumání však vyjde najevo, že pouze sedm z těchto bodů (a dílčích bodů) odpovídá výše uvedenému chápání role vychovatele //a), e), f), k), l), m), n), o)//, čtyři z nich vyplývají jako důsledek prvních sedmi //b), e), g), j)//, dva jsou přebíráním úkolů, které mají v kompetenci a povinnostech jiní zaměstnanci Vězeňské služby //d), h)// a celý zbytek jsou administrativní činnosti.

Vychovatel kromě zápisů do osobní dokumentace odsouzených, zpracovávání hodnocení jak průběžného, vyžadovaného zákonem, tak pro potřeby soudů vede více než 20 hromadných a individuálních evidencí: počínaje evidencí korespondence,

přijatých balíčků, umístění odsouzených na jednotlivých ložnicích, evidencí jejich žádostí a stížností, povolených věcí, seznamů sociálních kontaktů atd. až po evidenci telefonních hovorů.

Vzhledem k délce pracovního dne by to možná bylo únosné v době platnosti předchozího zákona o výkonu trestu odnětí svobody (č. 59/1965 Sb.) a v něm určeného maximálního počtu 20 – 25 odsouzených na jednoho vychovatele. Současná praxe je **70** a více odsouzených na vychovatele. To téměř není v silách člověka zvládnout. Zejména, když má vychovatel svůj pracovní den rozbit povinnostmi vztahujícími se k jeho účasti na hromadných akcích a zajištění pořádku (nástupy odsouzených na výdej stravy, na vycházky, na kontroly početního stavu , atd.), které mají jednak v povinnostech dozorců, a které zpravidla (s výjimkou kontrol početního stavu) nejsou pro jednotlivá oddělení přesně časově vymezeny, takže vychovatel nemůže své povinnosti plánovat s dostatečným předstihem.

Jako každý, kdo má více povinností než možností k jejich plnění, i vychovatel volí cestu nejmenšího odporu – nejprve realizuje to, za co je fakticky hodnocen (vedení administrativy je snadno kontrolovatelné, na rozdíl od výchovných postupů a jejich výsledku), takže vyplňuje hlášení, píše hodnocení, zakládá papíry. Pohovory s odsouzenými a další metody výchovné práce s nimi realizuje, až a pokud mu nějaký čas zbude.

Časový harmonogram dne vychovatele (ranní směna)

Výše popsané povinnosti je třeba zvládnout každý den. Pokusím se o zformulování časového rozvrhu dne vychovatele, který nám přiblíží jeho opravdové možnosti a skutečně vykonávané činnosti.

1. 06,15 – 08,00 hod – Příchod do zaměstnání, účast na početní prověrce stavu, odevzdání korespondence vychovateli, její kontrola, zalepení, odevzdání na spisové oddělení, návrat do kanceláře. V této době je komunikace s odsouzenými omezena na přijímání požadavků odsouzených, tedy odsouzení úkolují vychovatele. Následuje účast na nástupu k výdeji snídaně, vychovatel doprovází odsouzené na jídelnu, kde čeká, až se odsouzení nasnídají. V této době je komunikace s odsouzenými nežádoucí.

2. 08,00 – 08,45 hod – Vyřizování konkrétních žádosti odsouzených, odesílání povolenek k návštěvě, povolení na přijetí balíku, žádosti o rozhovor z odbornými zaměstnanci, zajištění drobné administrativy.
3. 08,45 – 10,00 hod – V této době jsou zajišťovány různé úkoly, které se liší podle aktuálního dne v týdnu. Jedná se především o zajištění nákupu, výměny spodního prádla a lůžkovin na prádelně, návštěva skladu za účelem odebrání civilního oděvu na sportování a výměna ústavního prádla. Popis těchto činností je velmi nepřesný, neboť se liší každý den. Je nutno připomenout, že nákupy po rozúčtování finančních prostředků, kdy nakupují všichni odsouzený, neboť i těm, kteří nemají vlastní prostředky stát poskytne 100 Kč na nákup především hygienických potřeb, zaberou celé dopoledne, atd.
4. 10,00 – 12,30 hod – V této době je zajišťován výdej balíků pro odsouzené, který spočívá v navedení odsouzených na místnost určenou pro výdej balíků, v důkladné kontrole balíků (přesypávání káv, tabáků a dalších věcí v neprůhledných obalech, kontrola tiskovin a dalšího obsahu balíků), zaevidování a odvedení odsouzených zpět na oddělení. Následuje účast na výdeji oběda na jídelně pro odsouzené. Poté vychovatel čerpá přestávku na oběd. Cestou zpět přebírá korespondenci pro odsouzené.
5. 12,30 – 13,45 hod – Kontrola korespondence, evidence doporučené korespondence odesílané především soudy a OČTR. Korespondence je odsouzeným osobně předávána, doporučená oproti podpisu.
6. 13,45 – 14,15 hod – Vedení administrativy, zápisy do osobní dokumentace odsouzených, vyřizování úkolů směřujících k odsouzeným – úpravy konce trestů na základě soudního rozhodnutí, žádosti o přemístění do jiné věznice, zpracovávání hodnocení a mnoho jiného.
7. 14, 15 – 14,30 hod – Úklid a zapečetění vedené dokumentace, opuštění střežené části věznice, odchod z pracoviště.

Časový harmonogram dne vychovatele (odpolední směna)

1. 13,15 – 16,00 hod – Příchod do zaměstnání, převzetí úkolů a informací od vychovatelů na ranní směně, drobné písemnosti, provádění aktivit programu zacházení, realizace telefonních hovorů s odsouzenými (navedení odsouzených, realizace a evidence hovoru).
2. 16,00 – 18,15 hod – Účast na výdeji večeře pro všechny odsouzené, účast na početní prověrce stavu.
3. 18,15 – 21,15 hod – V této době vychovatelé mohou vstupovat na oddělení pouze se zajištěním dozorce OVT, napomáhají při zajištění kontrol, koupání, probíhají nezrealizované telefonní hovory.
4. 21,15 – 21,30 hod – Úklid dokumentace, pečetění, opuštění střežené části, odchod z pracoviště.

Časový harmonogram dne vychovatele (denní směna)

K denním směnám je vychovatel velen ve dnech pracovního volna. K této směně jsou veleni čtyři vychovatelé. V této souvislosti je třeba podotknout, že ve Věznici Příbram vykonává aktuálně trest cca 1000 odsouzených.

Dva vychovatelé jsou společně se speciálním pedagogem veleni k realizaci návštěv pro odsouzené, která spočívá v přípravě dokumentace, vylustrování oprávněnosti civilních osob pro vstup do věznice, doprovázení návštěvníků do střežené části věznice, samotná realizace návštěv a následné odvedení návštěvníků z věznice ven. Při této směně vychovatel v čase od 6,00 do 18,00 hod vykonává **pouze** úkoly spojené s realizací návštěv.

Další dva vychovatelé jsou veleni k zajištění výdeje stravy. V praxi to znamená, že jeden vychovatel je přímo účast výdeji a konzumaci stravy na jídelně pro odsouzené a druhý zajišťuje společně s dozorcem OVT navádění na jídelnu. V době mezi výdeji zajišťují vychovatelé úkoly společně s dozorcem – kontroly ubytovny, plánované a mimořádné prohlídky, kontrola výstrojních součástek odsouzených

Kromě výše popsaného je mnoho povinností, které je třeba řešit v průběhu celého dne, bez ohledu na povinnosti jiné. To v praxi znamená, že vychovatel musí denně řešit dilema, jaká povinnost je přednější, co „může počkat“, co je neodkladně nutné. Lze tedy konstatovat, že nejdůležitější úkoly jsou vykonávány na úkor méně důležitých a méně důležité úkoly na úkor nedůležitých.

Jedná se především o tyto úkoly:

1. Řešení konfliktů mezi odsouzenými.
2. Mimořádné stěhování.
3. Účast na mimořádných a bezpečnostních prohlídkách.
4. Účast na zdokonalovacích školeních.
5. Kázeňská řízení s odsouzenými.
6. Kontrola odsouzených na pracovištích.
7. Vyřizování mimořádných písemností, např. stížností odsouzených.
8. Účast na kontrolách rizikových odsouzených.
9. Účast na monitoringu (zjišťování zneužití omamných a psychotropních látek).
10. Účast na odborných komisích a pravidelných poradách.

Závěrem:

V této kapitole jsem se pokusil o co nejpřesnější popis činností vychovatel tak, jak v realitě skutečně probíhá. I pro neodbornou veřejnost je zjevně patrné, že název „vychovatel“ mou funkci přesně nevystihuje. Laická veřejnost si pod tímto pojmem zcela jistě představí jinou strukturu pracovních povinností. V další kapitole se pokusím přiblížit, jaké má vychovatel k výkonu své funkce podmínky.

2.3. Prostorové, materiální a ostatní podmínky pro práci vychovatele

K výkonu každé práce musí mít člověk vytvořeny takové podmínky, aby čas strávený v zaměstnání využil co nejefektivněji. Aby nemusel řešit věci, které s výkonem jeho profese bezprostředně nesouvisí, nebyl nadměru obtěžován drobnými problémy, které ztrpčují život a berou chuť k práci.

V kancelářích vychovatelů ve věznicích nebývá vždy to nejmodernější vybavení. V důsledku nedostatku finančních prostředků, se kterými věznice disponují se najde také vybavení poškozené, nefunkční. Samostatná kancelář pro každého vychovatele je výjimkou, zpravidla jsou v každé alespoň dva. Řadoví zaměstnanci nemají k dispozici internet, telefonní spojení mimo věznici, moderní techniku, ulehčující práci. Vychovatelé jsou vybavení základními kancelářskými pomůckami. Nepřehlédnutelným problémem je zejména nefunkčnost tiskáren někteří zaměstnanci to řeší tak, že si nosí vlastní zařízení z domova.

Každému vychovateli je svěřena skupina odsouzených, v podmínkách věznice Příbram je její velikost zpravidla 75 (vždy je to počet odsouzených ubytovaných na jednom oddělení). Několikrát v měsíci se však stává, že je vychovatelem zajišťován i chod dalšího oddělení, například z důvodu čerpání dovolených, nemoci atd. V praxi to znamená, že má při ranní směně vychovatel na starost 150 odsouzených. Při tomto vysokém počtu dochází znovu k přestavení priorit, důležité úkoly se stávají méně důležité, méně důležité úkoly nepodstatné a na ty nedůležité není čas vůbec. V podstatě je vykonáván jeden pracovní úkol na úkor jiného, nedostatkem času a přemírou úkolů se vychovatelé dostávají do stresu, který dobré atmosféře na pracovišti rozhodně neprospívá.

K těmto faktům je nezbytně nutné přičíst mohutný psychickou zátěž, v prostředí plném problémových jedinců s pokřiveným žebříčkem hodnot naprosto všudypřítomnou. Soustavný hluk na chodbách při hromadných odchodech odsouzených za jednotlivými povinnostmi, neustálé dožadování se pozornosti vychovatele ze strany odsouzených (tlučení na dveře, výkřiky), vedení pohovorů s odsouzenými v kanceláři, kde je další vychovatel se svými odsouzenými atd.

Soustředit se na administrativní práci, sepsat smysluplné a nerozporné hodnocení odsouzeného je v těchto podmínkách téměř nemožné. Do toho vyzvánění

telefonu, hlášení vězeňského rozhlasu – a navíc každý kontakt z vězněnou osobou přináší nutnost řešení jejího problému. Tyto problémy nelze kategorizovat a připravit se tak předem na typické situace, neboť u každého jedince je malým či velkým problémem něco jiného. Rovněž tak reakce na problém je velmi různorodá. Např. pro jednoho odsouzeného je nedostatek kouření či stěhování na jiný oddíl problém, který mu přináší obrovský stres, řeší jej prostřednictvím i fyzické agrese vůči spolu odsouzeným a verbální vůči zaměstnancům. Jiný odsouzený přechází úmrtí v rodině bez zjevných problémů.

Je velmi složité se v takto emočně vyhoceném prostředí nejen pohybovat, ale především vykonávat výchovnou práci. Vážné věci se mají řešit vážným způsobem a důstojně. Prostředí kanceláře vychovatele tomu odpovídá jen velmi málo.

2.4. Organizační podmínky

Podle organizační struktury VSČR je každá věznice samostatným organizačním článkem, jehož přímé řízení spadá do pravomocí Generálního ředitelství vězeňské služby české republiky v čele s generálním ředitelem, kterého jmenuje ministr spravedlnosti české republiky.

V čele každé věznice je ředitel věznice, kterého zastupují 1. a 2. zástupce. Řediteli a jeho zástupcům jsou přímo podřízeni vedoucí jednotlivých oddělení:

1. Vedoucí oddělení výkonu trestu odnětí svobody – přímý nadřízený vychovatelů, sociálních pracovníků, speciálních pedagogů, lektorů instruktorů, pedagogů volného času a psychologů a dozorcí služby.
2. Vedoucí oddělení vězeňské a justiční stráže – toto oddělení zajišťuje vnější ostrahu věznice, přepravu eskortovaných osob.
3. Vedoucí ekonomického oddělení – zajišťuje správu a hospodaření s financemi odsouzených.
4. Vedoucí oddělení logistiky – zajišťuje správu budov, běžné opravy budov a zařízení.
5. Vedoucí personálního oddělení – zajišťuje nábor a péči o zaměstnance.
6. Vedoucí zdravotního oddělení – zajišťuje zdravotní péči pro odsouzené a zaměstnance.

7. Vedoucí samostatného referátu zaměstnávání vězňených osob – zprostředkovává práci pro odsouzené osoby.

Samostatným oddělením věznice, které je přímo podřízeno GŘ, je oddělení prevence a stížností - zajišťuje prošetřování podnětů ze strany odsouzených, šetří stížnosti, spolupracuje a předává podklady PČR.

Vychovatel je přímo podřízen vedoucímu oddělení výkonu trestu. Metodickou pomoc vychovateli poskytuje speciální pedagog. Chápeme-li jako prioritu v práci vychovatele jeho výchovné působení na odsouzené, měla by ostatní oddělení věznice (správní, ekonomické atd.) fungovat jako jakýsi „servis“ pro ně ve vztahu k vězňeným osobám. Praxe je však spíše opačná. Vychovatel např. organizačně zajišťuje běžné opravy na oddělení včetně oprav nábytku, výdej a distribuci čistících a hygienických potřeb pro odsouzené a další činnosti, ke kterým je ve věznici zřízeno oddělení logistiky.

2.5. Časové možnosti vychovatele

Již bylo konstatováno, že v nedávné minulosti došlo v trestní politice státu k odklonu od „pedagogického optimismu“ (vězení má převychovat, nástrojem převýchovy je kolektiv a práce). V té nedávné minulosti to sice nedošlo to tak daleko, aby odsouzení vytvářeli tehdy ve výrobě žádané „brigády socialistické práce“, ale základním objektem práce vychovatele nebyl jednotlivý odsouzený, nýbrž „kolektiv odsouzených“. Pojetí obsahu tohoto pojmu bylo tedy tehdy spíše ve smyslu „nástroje převýchovy“ (viz A.S.Makarenko : výchova v kolektivu – kolektivem – pro kolektiv, jak vědí terapeuti v oblasti sociálního tréninku, u dětí to funguje velmi dobře, u adolescentů ne vždy a u dospělých jen tehdy, mají-li dobrý základ – jsou-li pozitivně socializováni, u odsouzených to nefungovalo a zřejmě ani nemůže).

Tomu byly podřízeny materiální, organizační i časové podmínky – všichni odsouzení, jejichž zdravotní stav to umožňoval, byli zařazeni do práce. (U některých podniků i ve směnném provozu.) Vychovatel je měl k dispozici až po jejich návratu ze zaměstnání, většinu výchovných povinností pak mohl řešit prostřednictvím určených zástupců ze svěřených odsouzených. Bylo preferováno (předpisy určeno) řízení

vojenského stylu – od toho, že jednotlivé věznice byly „útvary“ v čele s „náčelníkem“, přes tuhý režim a disciplínu upevňovanou povinnými ranními rozcvičkami a pořadovou přípravou až po používaný slovník, používané pojmy a terminologii. (Ještě dnes, zejména starší odsouzení, volají na vychovatele „veliteli!“)

Přesto, že odsouzení byli vedeni k tomu, aby špiclovali jiné a hlídali se navzájem, a vychovatel měl možnost i bez vlastního úsilí mít vždy dokonalý přehled, co se na svěřeném oddělení děje (Stanovené samosprávy a jejich úkoly to jednoznačně dokládají – viz např. ustanovení bodu 2, § 24 Ústavního řádu pro odsouzené ze dne 1.9.1987 pro NVÚ Příbram :

“Při samosprávě se zřizují skupiny v čele s vedoucím a to zpravidla

a) skupina pořádku a kázně

b) skupina pracovní výchovy“)

vzhledem k počtu svěřených odsouzených je dokonale znal a měl možnost je ovlivňovat. Měl na ně čas.

Z předcházejících kapitol je zřejmé, že práce vychovatele v současném vězeňském prostředí je zaměřená (měla by být) na jednotlivce. Vzhledem k časovým možnostem, lépe řečeno rozsahu pracovní doby a různorodým, mnohdy s výchovným vlivem nesouvisejícím činnostem je však zřejmé, že většina pracovní doby je zaměřena na organizační zajišťování základních potřeb odsouzených, nikoliv na přímou výchovnou práci. Vychovatelé suplují práci jiných, jsou posuzováni a hodnoceni za plnění jiných úkolů. Výchova byla z pracovní náplně vychovatele téměř vytlačena do pozadí, takže jako by nevaďí, že na ni fakticky vychovatel nemá čas.

S tím souvisí i skutečnost, že dříve existovala vyčleněná střední škola, připravující konkrétně vychovatele pro Sbor nápravné výchovy. Dnes žádná specializovaná škola pro tyto pracovní pozice není. Pracovní pozice vychovatele jakoby nabyla na důležitosti, protože je pro ni vyžadováno vysokoškolské, nikoliv jen středoškolské vzdělání. To však může být prakticky jakéhokoliv zaměření (technického, zemědělského), nejen humanitního s upřednostněním pedagogického obsahu. Přitom, chtěl-li by vychovatel ve VS ČR dostát převládajícímu pojetí role vychovatele vůbec, mělo by být vyžadováno nejen příslušné odborně zaměřené vzdělání, měl by mít především na výchovnou práci s odsouzenými čas.

Práce vychovatele ve věznici je velmi náročná, vyžaduje mnoho dovedností, zkušeností a potřebných osobnostních předpokladů, zejména vysokou odolnost vůči

stresu. V civilním životě se často setkávám s dotazem, co vlastně takový vychovatel v práci dělá. Obecně panuje představa, že vychovatel při výkonu práce vychovává. Tento fakt logicky plyne i z názvu profese. Většina tazatelů bývá popisem mé práce překvapena.

3. Průzkum pojetí a časové zátěže vychovatelů

Aby bylo možné dosáhnout naplnění cíle práce, nestačí dosud uvedené srovnávání. Minulé období je dostatečně doloženo tehdejšími dokumenty. Hodnocení současnosti však může vypadat jako subjektivní postřehy jednotlivce. Nezbyvá, než získat názor širší skupiny vychovatelů, aby bylo možné konstatovat, že současná situace se jeví i jiným stejně, jako ji popisují já. V rámci své diplomové práce se pokusím zjistit, jak vychovatelé oddělení výkonu trestu odnětí svobody vnímají svoji profesi, jak hodnotí svoji roli v aktuálních legislativních a dalších podmínkách, zda se skutečně cítí být vychovateli ve vlastním smyslu toho slova, případně které pracovní povinnosti jim brání vykonávat výchovnou práci u odsouzených.

3.1. Volba metody

Praktická zkouška ukázala, že je nereálné řešit tento úkol formou osobních rozhovorů s jednotlivými vychovateli. Ke všem ostatním zdržujícím povinnostem jsem jim přidal další, která jim v plnění pracovních úkolů ve vymezeném čase spíše překáží, než pomáhá.

Zvolil jsem proto formu dotazníku vlastní konstrukce, který osobní rozhovory může nahradit. Dotazník se zabývá dříve uvedenými oblastmi pracovní náplně vychovatelů, tedy oblastí vlastní výchovné práce, oblastí činností, které s ní bezprostředně souvisí, administrativou a pracemi, které mají v náplni práce i jiní zaměstnanci věznice. Navíc, z praktických důvodů, protože jednotlivé činnosti jsou vybrány ze široké škály praktických aktivit vychovatele, jsem přidal i činnosti, které se vztahují k získávání potřebných nových znalostí a dovedností a potřebných informací, nutných pro práci vychovatele.

Dotazník má dvě části (viz příloha č.2) – v jedné jsou činnosti vychovatelů hodnoceny z hlediska významu, který jim přiřkládají, ve druhé pak z hlediska časové zátěže, kterou pro ně tyto činnosti znamenají. Protože nelze vypsát všechny činnosti, jimž se vychovatel musí věnovat, dotazník by byl velmi obsáhlý a náročný na vyplnění, vybral jsem pouze patnáct z nich, které však reprezentují uvedené oblasti činnosti.

Jako cílová skupina byly vybráni zaměstnanci oddělení výkonu trestu Věznice Příbram, zařazení na pracovní pozici vychovatele. Ke spolupráci bylo vyzváno 40 respondentů, vyplněný dotazník jich vrátilo ke zpracování 30. To znamená, že tři ze čtyř oslovených byli ochotni sdělit své názory a hodnocení – přesto, že dotazníky neobsahovaly a nevyžadovaly žádné údaje, které by mohly vést ke totožnosti těch, kdo je vyplnili.

Získané odpovědi budou hodnoceny sumarizací a průměrem hodnot tak, že v části týkající se názorů vychovatelů na potřebnost jednotlivých činností budou přiřazeny jednotlivým možnostem (nutné – zatěžující) hodnoty 1 – 4 a výsledek vydělen počtem odpovědí. Bude tak získáno hodnocení od 1 (nutné) po 4 (zatěžující). Protože v jednotlivých oblastech je různý počet zahrnutých činností, každá činnost při hodnocení průměru oblasti reprezentuje 30 odpovědí. Tzn., že např. v oblasti administrativy, která je vedena jen v jediné činnosti bude výsledek dělen 30, kdežto např. v oblasti vlastní výchovné práce, kde jsou zařazeny celkem tři činnosti, bude výsledek dělen číslem 90.

V části řešící časovou zátěž bude postup získávání průměrné hodnoty obdobný s tím, že pro zjednodušení bude odpověď „do jedné hodiny“ brána jako 1 hodina, „do dvou hodin“ jako 2 hodiny, „do tří hodin“ jako 3 hodiny a „více než tři hodiny“ jako 4 hodiny. Zároveň údaje, které volí někteří vychovatelé raději v týdenním rozsahu zátěže než v denním, budou vyděleny 5 tak, aby byl získán příslušný podíl na jeden pracovní den – bude tak možné lépe porovnat jednotlivé oblasti práce vychovatele v jednom srovnatelném údaji.

3.2. Rozbor získaných výsledků

Výsledky získané z odevzdaných dotazníků jsou přehledně uvedeny v následujících tabulkách :

Tabulka č.1 – hodnocení potřebnosti jednotlivých činností

Pracovní úkoly	Nutné	Vhodné	Zbytečné	Zatěžující
Účast na zdokonalovacích školeních	12	16	2	
Kontrola a výdej korespondence	15	14	1	
Realizace návštěv	24	6		
Provádění aktivit programu zacházení	6	24		
Zpracování povinné administrativy	30			
Účast na zajištění výměny prádla				30
Účast na zajištění nákupů			12	18
Účast na zajištění výdeje stravy		1	3	26
Kontrola a výdej balíků		14	4	12
Řešení konfliktu mezi odsouzenými	22	7	1	
Účast na mimořádných a bezp. Prohlídkách	1	15	10	4
Kontrola odsouzených na pracovištích		16	14	
Kázeňské řízení	30			
Účast na poradách	3	17	10	
Účast na komisích	5	19	6	

Tabulka č.2 – hodnocení časové zátěže jednotlivými činnostmi

Pracovní úkoly	Do 1 hod		Do 2 hod		Do 3 hod		Více než 3 hod	
	Denně	týdně	denně	týdně	denně	týdně	denně	týdně
Účast na zdokonalovacích školeních	8	18		4				
Kontrola a výdej korespondence	10		20					
Realizace návštěv		12						18
Provádění aktivit programu zacházení				26		4		
Zpracování povinné administrativy			16		11		3	
Účast na zajištění výměny prádla	11	7		12				
Účast na zajištění nákupů	9			13		8		
Účast na zajištění výdeje stravy	30							
Kontrola a výdej balíků	16	3	4		7			
Řešení konfliktu mezi odsouzenými		11	11	8				
Účast na mimoř. a bezp. prohlídkách	13	16	1					
Kontrola odsouzených na pracovištích	9	18		3				
Kázeňské řízení		7		10		13		
Účast na poradách	7	10		13				
Účast na pravidelných komisích	16	10		4				

Tabulka č. 3 – výsledky výpočtů

Pořadové číslo položky	Celkové hodnocení	Průměrné hodnocení za jednoho vychovatele	Den		Týden			Celková časová zátěž
			Celkem hodin	Na jednoho vychovatele	Celkem hodin	Za jeden den	Na jednoho vychovatele za den	
1.	50	1,67	8	0,27	26	5,2	0,17	0,44
2.	46	1,53	50	1,67	-	-	-	1,67
3.	34	1,13	-	-	84	16,8	0,56	0,56
4.	54	1,80	-	-	64	12,8	0,43	0,43
5.	30	1,00	77	2,57	-	-	-	2,57
6.	120	4,00	11	0,37	31	6,2	0,21	0,58
7.	108	3,60	9	0,3	50	10	0,33	0,63
8.	115	3,83	30	1,00	-	-	-	1,00
9.	88	2,93	45	1,5	3	0,60	0,02	1,52
10.	39	1,30	22	0,73	27	5,4	0,18	0,91
11.	77	2,57	15	0,5	16	3,2	0,11	0,61
12.	74	2,47	9	0,3	24	4,8	0,16	0,46
13.	30	1,00	-	-	66	13,2	0,44	0,44
14.	67	2,23	7	0,23	36	7,2	0,24	0,47
15.	61	2,03	16	0,23	18	3,6	0,12	0,35

3.3. Shrnutí

Pro snazší porovnání hodnocení potřebnosti a odhadované časové zátěže vychovateli u jednotlivých činností byly činnosti shrnuty do určitých oblastí. Protože jednotlivé oblasti saturuje nestejný počet činností (položek dotazníku), jsou jako konečné výsledky uvedeny průměrné hodnoty (součet hodnot v položkách dělený počtem položek v dané oblasti).

Oblast označená A) je oblastí získávání informací, potřebných pro rozvíjení znalostí, dovedností a podkladů pro vlastní rozhodování vychovatele (účast na zdokonalovacích školeních a účast na poradách)

Oblast označená B) je oblastí administrativních činností vychovatele

Oblast označená C) je oblastí vlastní výchovné práce, která by měla být hlavní náplní činnosti vychovatele (provádění aktivit programu zacházení, řešení konfliktů mezi odsouzenými, kázeňské řízení)

Oblast označená D) je oblastí prací souvisejících s výchovnou činností, avšak pouze z hlediska získávání informací o odsouzených, ne z hlediska jejich ovlivňování (kontrola a výdej korespondence, realizace návštěv, kontrola odsouzených na pracovištích, účast na jednání komisí)

Oblast označená E) je oblastí, již mají v náplni práce jiní zaměstnanci vězeňské služby (výměna prádla, nákupy odsouzených, výdej stravy, kontrola a výdej balíků, mimořádné a bezpečnostní prohlídky).

Tabulka č. 4 – souhrny dle oblastí činnosti

Oblast	Celkové hodnocení	Průměr na položku	Celková časová zátěž	Průměr na položku	Přepočet na podíl pracovní doby (%)
A	3,9	1,95	0,91	0,46	0,59hod./7,4%
B	1,0	1,0	2,57	2,57	1,67hod/20,9%
C	4,1	1,37	1,78	0,59	1,16hod/14,5%
D	7,16	1,79	2,69	0,67	1,75hod/21,9%
E	16,93	3,39	4,34	0,87	2,82hod/35,3%

V této konečné tabulce lze snadno porovnat, do jaké míry je která oblast vychovateli hodnocena jako nutná či naopak zatěžující, a jak je provádění činností do ní zahrnutých časově zatěžuje.

4. Diskuse

Je samozřejmé, že práce nemohla a proto neřeší řadu dalších významných problémů, spjatých s výkonem trestu odnětí svobody. Například otázku zaměstnávání odsouzených – sice konstatuje stav v minulém období, nevyjadřuje se však k současnosti (pouze 50 - 60% zaměstnaných práce schopných odsouzených). Sice má tato skutečnost souvislost i s výchovnou rolí vychovatele (kolik odsouzených na oddělení je prakticky celý den), rozebírání příčin tohoto stavu však je tématem pro samostatnou práci. Rozhodující ve srovnání minulosti a současnosti pro téma mé diplomové práce však není rozdíl v procentu zaměstnaných odsouzených, ale počet odsouzených, které má vychovatel svěřeny do své péče.

Rovněž tak lze namítat, že v dotazníku zkoumané činnosti vychovatele nejsou jediné, které musí vykonávat. Není však možné podat detailní výčet všech činností. Některé jsou prováděny denně, některé několikrát v týdnu či za měsíc, některé pouze „sezónně“ (např. výdej a zpětné odevzdávání zimního vybavení apod.). Seznam by byl natolik rozsáhlý, že by jej vychovatelé velmi pravděpodobně odmítli hodnotit v požadovaných kritériích, navíc by nikdy nemohl být úplný. Nové okolnosti, nařízení a potřeby vyvolávají stále nové činnosti, kterými jsou vychovatelé pověřováni.

Domnívám se, že zvolený přístup – vytipování pravidelných činností, které vychovatel musí vykonávat bez ohledu na typ věznice v níž pracuje a její konkrétní umístění a rozdělení činností do určitých obsahových oblastí, umožňuje dostatečně porovnat z hlediska vychovatele potřebnost a časovou náročnost, ze kteréhož porovnání lze činit oprávněné závěry o faktických možnostech vychovatele věnovat se opravdové výchovné práci.

Uvědomuji si, že v konečné tabulce uvedený přehled a převod získaných výsledků (v časové zátěži) na hodinové vyjádření (procento pracovní doby) je proto do určité míry zkrácené a může být považováno za nepřesné. Nicméně domnívám se, že zvolený způsob umožňuje jednoznačně ukázat poměry, v nichž jsou zastoupeny jednotlivé oblasti prací vychovatele v jeho pracovním dnu. Údaj o více než 35% činností, vyžadovaných na vychovateli přesto, že patří do pracovní náplně jiných zaměstnanců a příslušníků VS ČR je, pokud ne alarmující, pak alespoň dokládající, jaké překážky jsou stavěny mezi vychovatele jako osobu na určitém pracovním místě, a jeho výchovnou roli.

Stejně jako v předešlém textu, lze i shrnutí všech administrativních prací po vychovateli žádaných do jediné položky dotazníku mít za málo vypovídající o skutečnosti. Možná mohly být blíže popsány a rozděleny do několika činností a tím položek dotazníku. Výsledky však naznačují, že administrativní zátěž vychovatele (téměř 21% pracovní doby) je na jedné straně samotnými vychovateli chápána jako nezbytná (vychovatelé vědí, co se kontroluje, za co jsou hodnoceni) – a s největší pravděpodobností by vyčlenění psaní pravidelných hodnocení plnění programů zacházení, hodnocení na vyžádání soudů, vedení různých evidencí a podobně nevedlo k jinému než získanému výsledku. Usuzuji tak z toho, že v osobním rozhovoru jsou vychovatelé ochotni celou řadu vyžadovaných písemností označit za naprosto zbytečné a pouze zatěžující, nejsou však ochotni se k témuž stejně vyjádřit v písemné podobě. Přes všechny záruky, že nikdo se nikdy nedozví, jaký názor zastávají.

Všechny výše popsané i další možné připomínky je možno brát jako náměty pro další, rozšiřující a zpřesňující zkoumání role vychovatele ve výchovném procesu ve Vězeňské službě České republiky.

Závěr

Cílem mé diplomové práce je porovnání role vychovatele ve výchovném procesu s odsouzenými v minulosti a současnosti. V práci jsem doložil, že zásadními pro výchovnou práci vychovatele jsou podmínky, v nichž ji vykonává. Nastínil jsem historické souvislosti a podmíněnost začlenění vychovatelů do systému vězeňství u nás, požadavky, které zákonné normy na práci vychovatele kladly. Upozornil jsem na skutečnost, že výchova, byť v zákonech deklarovaná, byla pouze slovní zástěrkou pro zneužívání pracovní síly vězňů. Jsem přesvědčen, že jsem cíl své diplomové práce splnil.

V práci jsem popsal současné legislativní, prostorové, materiální, organizační i obsahové podmínky a možnosti, které limitují výchovné působení vychovatele zásadním způsobem. Vyhodnocení dotazníkového šetření potvrdilo, že dnes výchovná role vychovatele ustupuje do pozadí, že zákony již nezmiňují výchovu či převýchovu jako cíl nebo účel výkonu trestu odnětí svobody, a že proto pojem vychovatel v prostředí věznic je jen odezvou předchozího vymezení podmínek stanovených státem pro odsouzené.

Z pochopitelných důvodů jsem ve své práci nevytyčil výzkumné otázky, hypotézy. V porovnávání znění zákonů nemají význam, v porovnávání listinných dokladů o vnitřních předpisech minulých a současných také, a v dotazníkovém průzkumu pochopitelně nebylo možno porovnat zkušenosti těch, kdo před dvaceti lety pracovali ve funkci vychovatele ve Sboru nápravné výchovy se současnými zkušenostmi zaměstnanců VS ČR. Bylo by to porovnávání nutně odstupem času zkreslených vzpomínek pamětníků s čerstvou a denně prožívanou zkušeností vychovatelů v současnosti.

Základním výstupem v práci pojednaných skutečností je ten, že současný vývoj státem (státními orgány) udílených sankcí a způsoby jejich realizování ve věznicích se odklání od požadavku výchovného působení pracovníků věznic vůbec, vychovatelů zvláště. Hovořit dnes o výchovné roli vychovatele je ve vztahu ke znění zákonných norem, obsahových a organizačních požadavků vymezených popisem jejich povinností a tím určených časových podmínek vychovatele je reminiscencí na minulé období.

Praktickým výstupem mé práce může být podnět pro hledání výstižnějšího názvu pracovního místa „vychovatel“ ve vězeňství, více odpovídajícího obsahu práce tohoto zaměstnance vězeňské služby, stanovenému zákony a předpisy.

Resumé

V první části diplomová práce *Vychovatel vězeňské služby ČR – jeho role ve výchovném procesu s odsouzenými* řeší podmínky práce vychovatele v našem vězeňství v minulosti a porovnává je se současnými. Reaguje na aktuální podmínky tak, jak jsou nastaveny legislativním prostředím, vymezeny a omezeny prostorovými, materiálními, organizačními, obsahovými i personálními limity spojenými s výkonem trestu odnětí svobody.

Ve druhé části je uvedena do problematika výkonu trestu odnětí svobody v aktuální praxi, jak z pohledu současného systémového zacházení s odsouzenými a problémy s tím spojenými, tak i z pohledu pracovníka, který má v rámci této činnosti vlastní dlouholetou zkušenost. Je uveden ucelený popis pracovní pozice vychovatele, jeho praktické povinnosti a pracovními činnostmi, které jsou na vychovateli oddělení výkonu trestu vyžadovány.

Třetí část se zabývá hodnocením důležitosti a časové zátěže jednotlivých vyžadovaných činností samotnými vychovateli ve vztahu k délce jejich pracovní doby.

Vyhodnocením stanovisek vychovatelů v aktivní službě dospívá autor k závěru, že na výchovnou práci nejen že má vychovatel minimum z rozsahu své pracovní doby, ale také k závěru, že pojem „vychovatel“ přestává ve věznicích odpovídat běžnému pojetí této role. Východisko vzhledem k probíhajícím změnám legislativy a s nimi spojeným změnám v obsahu práce vidí ve stanovení nového pojmenování stávajících vychovatelů ve VS ČR.

Anotace

Diplomová práce nazvaná „*Vychovatel vězeňské služby ČR – jeho role ve výchovném procesu s odsouzenými*“ se zabývá porovnáním požadavků na pracovní pozici „vychovatel“ v nedávné minulosti a v současnosti. Dospívá k odhadu dalšího vývoje v posunu obsahu na vychovatelích vyžadovaných povinností ve směru od výchovné práce v souvislosti se změnami trestní politiky státu.

Klíčová slova

Vychovatel, výkon trestu odnětí svobody, legislativa, zacházení s odsouzenými, výchova.

Annotation

This thesis named „*Tutor of Prison service of Czech republic – his role in educational process with convicts*“ deals with requirements comparing of tutor in a past and present. This thesis achieved to estimation of advancement in changes of content duties according to changeovers in criminal policy of country.

Key words

Tutor, execution of a punishment, legislative, treatment of offenders, upbringing.

Seznam použité literatury

A. Tištěné prameny – zákony, vyhlášky, normativní předpisy

1. Zákon o výkonu trestu odnětí svobody č. 169/99 Sb. ve znění pozdějších předpisů.
2. Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 345/99 Sb. v platném znění, kterou se vydává řád výkonu trestu.
3. Zákon České národní rady č. 555/1992 Sb. o Vězeňské službě a justiční strážní České republiky.
4. Trestní zákon č. 140/1961 Sb. ve znění pozdějších předpisů.
5. Trestní řád č. 141/1961 Sb. ve znění pozdějších předpisů.
6. NGR 16/2009, kterým se stanoví pracovní povinnosti zaměstnanců VS ČR

B. Knihy

1. Coyle, A.: Řízení věznic v čase změn.
Praha: VV Praha-Pankrác, 2004. 110 s. ISSN 1213-9297
2. Černíková, V., Sedláček, V. Základy penologie pro policisty.
Praha: Policejní akademie ČR, 2002. 57 s. ISBN 80-7251-104-1.
3. Čírtková, L.: Forenzní psychologie.
Plzeň, Aleš Čeněk, 2009. 2. vyd., 439 s. ISBN 978-80-7380-213-4.
4. Čírtková, L.: Kriminální psychologie.
Praha, Eurounion, 1998. 1. vyd., 255 s. ISBN 80-85858-70-3.
5. Čížková, J. : Přehled sociální psychologie.
Olomouc, Univerzita Palackého 2000. 181 s. ISBN 80-244-0150-9.
6. Dušek K, Janík A.: Diagnostika duševních poruch.
Praha, Avicenum, 1987. 2. vyd., 400 s.
7. Havlík, R.: Úvod do sociologie.
Praha, Karolinum 2007. 128 s. ISBN 978-80-246-1385-7.
8. Hayesová, N. : Základy sociální psychologie.
Praha, Portál 2009. 168 s. ISBN 978-80-7367-639-1.
9. Hunt, M.: Dějiny psychologie.
Praha: Portál, 2000. 710 s. ISBN 80-7367-175-1.

10. Kraus, B., Poláčková, V.: Člověk – prostředí – výchova.
Brno: Paido, 2001. 200 s. ISBN 80-7315-004-2.
11. Lewicki, A., Paryzek, L., Waligora, B.: Základy penitenciární psychologie.
Praha, Bulletin SNV ČSR 1971.
12. Mařádek, V. Lexikon klíčových pojmů z penologie.
Opava: ing. Vavrla, 2000. 75 s. ISBN 80-238-6731-8.
13. Mikšík, O.: Psychologická charakteristika osobnosti.
UK Praha, Karolinum, 2007. 2. vyd., 273 s. ISBN 978-80-246-1304-8.
14. Múhlpachr, P. : Sociální patologie.
PedF MU Brno, 2001. 1. vyd., 104 s. ISBN 80-210-2511-5.
15. Netík, K.; Netíková, D.; Hájek, S. Psychologie v právu.
Praha: C.H.Beck, 1997. 42 s. ISBN 80-7179-177-6.
16. Plháková, A.: Přístupy ke studiu inteligence.
Olomouc: Univerzita Palackého, 1999. 305 s. ISBN 80-244-0020-0.
17. Plháková, A.: Dějiny psychologie.
Praha: Grada, 2006. 328 s. ISBN 80-247-0871-X.
18. Praško, J.: Poruchy osobnosti.
Praha: Portál, 2003. 360 s. ISBN 80-7178-737-X.
19. Vágnerová, M.: Psychopatologie pro pomáhající profese.
Praha: Portál, 2004. 872 s. ISBN 80-7178-802-3.
20. Zapletal, J., Novotný, O.: Kriminologie.
Praha, ASPI, 2008. 3. vyd., 527 s. ISBN 978-80-7357-377-5.

C. Odborné časopisy:

Bulletin studijní a výzkumné skupiny ředitelství SNV ČR, Praha, 1991.

České vězeňství, Praha, VS ČR, ISSN 1213-9297.

ČS Psychiatrie, Praha, ISSN 1212-0383.

Kriminalistika, Praha, Magnet Press, ISSN 1210-9150.

D. Internetové stránky:

<http://www.vscr.cz>

Seznam symbolů a zkratek

ČR	Česká republika
MS ČR	Ministerstvo spravedlnosti ČR
OČTŘ	Orgány činné v trestním řízení (policie, státní zastupitelství, soud)
VS ČR	Vězeňská služba ČR
VTOS	Výkon trestu odnětí svobody
NGŘ	Nařízení generálního ředitele

Seznam příloh

Příloha č. 1 - Program zacházení odsouzeného

Příloha č. 2 - Dotazník

Program zacházení ve VTOS

Kód vězně: **XXXXXX**Příjmení: **XXXXXXXX**Jméno: **XXXXXX**

	Cíle programu	Absolvováním rekvalifikačního kurzu získat větší uplatnění na trhu práce a tím zamezit recidivě trestné činnosti. Prostřednictvím aktivit poradny drogové prevence si uvědomit škodlivost a nebezpečnost návykových látek a tím udržovat svoji motivaci k bezdrogovému životu. Pravidelnou účastí na aktivitách organizovaných ve věznici se naučit upevnit si režim dne.
1.	Pracovní aktivity práce ve prospěch věznice	- práce potřebné pro oddělení a věznici
2.	Vzdělávací aktivity Studuje ŠVS: ne Počet hodin studia na ŠVS: 0,0000	- rekvalifikační kurz jednoduché obsluhy pro provoz restauračního typu - výchova k pravidelné práci - kurz českého jazyka - kurz všeobecného vzdělávání - kurz společenských věd - kurz základů PC
3.	Speciálně výchovné aktivity	- psychosociální výcvik (PDP) - programová diskuzní skupina (PDP) - pohybová terapie (PDP)
4.	Zájmové aktivity	- čtenářský kroužek - kroužek společenských her
5.	Oblast utváření vnějších vztahů	- navázat kontakt se sociálním zázemím

Přiřazené aktivity

Kód aktivity	Typ aktivity	Název aktivity
--------------	--------------	----------------

Tento program zacházení jsem si zvolil a zavazuji se jej plnit Datum podpis odsouzeného
Datum podpis speciálního pedagoga

Dotazník pro vychovatele

V tabulce udělejte křížek do pole, které se Vám zdá jako nejpravdivější posouzení pracovních úkolů v prvním sloupci této tabulky.

Prac. Úkoly	Nutné	Vhodné	Zbytečné	Zatěžující
Účast na zdokonalovacích školeních				
Kontrola a výdej korespondence				
Realizace návštěv				
Provádění aktivit programu zacházení				
Zpracování povinné administrativy				
Účast na zajištění výměny prádla				
Účast na zajištění nákupů				
Účast na zajištění výdeje stravy				
Kontrola a výdej balíků				
Řešení konfliktu mezi odsouzenými				
Účast na mimořádných a bezp. prohlídkách				
Kontrola odsouzených na pracovištích				
Kázeňské řízení				
Účast na poradách				
Účast na komisích				

Dotazník pro vychovatele, druhá část

V této tabulce udělejte křížek do pole, které se Vám zdá jako nejpravdivější posouzení doby strávené pracovními úkolů za jeden pracovní týden v prvním sloupci této tabulky.

Prac. Úkoly	Do 1 hod.		Do 2 hod.		Do 3 hod.		Více než 3 hod.	
	Denně	Týdně	denně	týdně	denně	týdně	denně	Týdně
Účast na zdokonalovacích školeních								
Kontrola a výdej korespondence								
Realizace návštěv								
Provádění aktivit programu zacházení								
Zpracování povinné administrativy								
Účast na zajištění výměny prádla								
Účast na zajištění nákupů								
Účast na zajištění výdeje stravy								
Kontrola a výdej balíků								
Řešení konfliktu mezi odsouzenými								
Účast na mimořádných a bezp. prohlídkách								
Kontrola odsouzených na pracovištích								
Kázeňské řízení								
Účast na poradách								
Účast na pravidelných komisích								